

“N’ola İbrâhîm’in Oda Yanmak ise Âdeti”: Veziriazam İbrahim Paşa’nın Mısır’dan Kânûnî Sultan Süleyman’a Gönderdiği Manzum Mektubu ve Kânûnî’nin Cevabı

Büşra ÇELİK | ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5419-1805> | busra.celk@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul-Türkiye/ Assoc. Asst. Prof. Dr., Yıldız Technical University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, İstanbul-Türkiye ROR ID: <https://ror.org/0547yzj13>

Atıf Bilgisi/Citation: Çelik, Büşra. “N’ola İbrâhîm’in Oda Yanmak ise Âdeti”: Veziriazam İbrahim Paşa’nın Mısır’dan Kânûnî Sultan Süleyman’a Gönderdiği Manzum Mektubu ve Kânûnî’nin Cevabı”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 35 (Aralık 2025), 104-125. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1775494>

Çelik, Büşra. ““What if İbrahim’s Habit is to Burn in Fire”: The Poetic Letter Sent by Grandvizier İbrahim Pasha from Egypt to Kânûnî Sultan Suleiman and the Kânûnî’s Response”. *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 35 (December 2025), 104-125. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1775494>

Geliş Tarihi/Date of Submission: 01.09.2025

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 11.10.2025

Yayın Tarihi/Date of Publication: 30.12.2025

Değerlendirme/Peer-Review: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Double anonymized-Two External

Araştırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./ It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır/Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ISSN: 1308-6553

e-ISSN: 2792-0836

ÖZET

Pargalı İbrahim Paşa (ö. 1536), askerî ve siyasî başarılarının yanı sıra pek çok şair ve âlimi himaye ederek Osmanlı kültür hayatının gelişmesine önemli katkı sağlamış bir devlet adamıdır. Sultan Süleyman'ın (ö. 1566) kendisine gösterdiği olağanüstü iltifatlar -Atmeydanı'nda görkemli bir saray inşa ettirmesi, teamüllere aykırı bir şekilde sadrazamlığa getirmesi ve padişahlara yakışır bir düğün tertip etmesi- Paşa'nın padişahın ne denli "makbul"ü olduğunu vurgulasa da diğer taraftan pek çok düşman kazanmasına da sebep olmuştur. Paşa'nın muhaliflerinden olan ve sadrazam olmayı bekleyen Hain Ahmed Paşa'nın (ö. 1524) Mısır Beylerbeyi iken Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesi İbrahim Paşa'nın Mısır seferini (1524-25) gündeme getirmiştir. Bölgede bozulan düzeni tekrardan tesis etmek için neredeyse bir yıl boyunca Mısır'da kalan İbrahim Paşa, Kânûnî Sultan Süleyman'a oldukça lirik ve otobiyografik unsurlar barındıran murabba nazım şeklinde manzum bir mektup kaleme almıştır. İbrahim Paşa İstanbul'a dönmeyen payitahta dönmeyeceğini bildiren Kânûnî ise Paşa'nın söz konusu mektubuna bir nazire yazarak muhabbetlerinin sürdüğünü ifade etmiştir. Bununla birlikte, söz konusu şiire devrin önde gelen şairlerinden Zâtî (ö. 1546) ve Hayâlî (ö. 1557) de birer nazire yazarak şiirin etki alanını genişletmişlerdir. Bu makalenin ilk bölümünde, İbrahim Paşa'nın hayatı ve sadrazamlık süreci, Kânûnî Sultan Süleyman ile münasebeti çerçevesinde ele alınacak; ardından söz konusu şiirlerin tarihi, edebî ve siyasî bağlamları incelenerek Osmanlı edebiyatındaki yeri tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Makbul/Pargalı İbrahim Paşa, Kânûnî Sultan Süleyman, manzum mektuplar, Mısır, Hain Ahmed Paşa.

"Whaf if Ibrahim's Habit is to Burn in Fire": The Poetic Letter Sent by Grandvizier Ibrahim Pasha from Egypt to Kânûnî Sultan Suleiman and the Kânûnî's Response

ABSTRACT

Pargalı İbrahim Pasha (d. 1536) was a statesman who, in addition to his military and political achievements, made significant contributions to the development of Ottoman cultural life by patronizing numerous poets and scholars. The exceptional favors extended to him by Sultan Suleiman (d. 1566) -including the construction of a grand palace at Atmeydanı, his appointment to the office of grand vizier in deviation from established custom, and the organization of a wedding of princely scale- attest to the extent of his recognition as a makbul (favored) statesman. Nonetheless, such privileges simultaneously resulted in the accumulation of considerable opposition. One of his adversaries, Hain Ahmed Pasha (d. 1524), who had anticipated his own appointment to the grand vizierate, instigated a rebellion against the Ottoman state during his tenure as Beylerbeyi of Egypt, prompting Ibrahim Pasha's Egyptian campaign (1524-25). Ibrahim Pasha, who spent nearly a year in Egypt to reestablish the region's deteriorating order, penned a verse letter to Suleiman the Magnificent, a verse in the form of a murabba verse, containing both lyrical and autobiographical elements. Suleiman, who declared that he would not return to the capital until Ibrahim Pasha returned to Istanbul, wrote a verse to the Pasha's letter, indicating their ongoing friendship. Furthermore, Zâtî (d. 1546) and Hayâlî (d. 1557) two of the period's leading poets, also wrote a poetic letter, broadening its reach. The first section of this article will examine Ibrahim Pasha's life and his tenure as Grand Vizier within the framework of his relationship with Suleiman the Magnificent. Subsequently, the poems' historical, literary, and political contexts will be examined to determine their place in Ottoman literature.

Keywords: Maqbul/Pargalı İbrahim Pasha, Suleiman the Lawgiver, poetic letters, Egypt, Hain Ahmed Pasha.

Giriş

Osmanlı edebiyatında ilm-i inşâya dahil olan mektuplar uzaklık ya da sosyal statü ile ayrılmış kişilerin arasındaki haberleşmeyi sağlamakla sınırlı kalmayıp yazanın entelektüel birikimini ve estetik kabiliyetini ortaya koyan edebî bir tür olarak değerlendirilmiştir.¹ Çoğunlukla secili bir üslupla mensur olarak yazılan mektupların manzum örneklerine de rastlanılmaktadır. Kaside, gazel, mesnevi ve murabba gibi farklı nazım şekilleriyle kaleme alınmış manzum mektuplar, mensur mektuplara kıyasla daha samimî, renkli ve canlı bir üsluba sahiptir. Özellikle mesnevilerde bir anlatım tekniği işlevi gören manzum mektuplar, Yûsuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig* adlı eseri ile başlayan mesnevi geleneğinde Mesud bin Ahmed’in *Sûheyl ü Nevbahâr*’ı, Fuzûlî’nin *Leylâ vü Mecnûn*’u ve Şeyh Gâlib’in *Hüsn ü Aşk*’ı gibi farklı yüzyıllara ait mesnevilerde yer almıştır (Ersoy, 2007, 124). Bununla birlikte, tamamen manzum mektuplardan müteşekkil mesneviler de kaleme alınmış olup Emîrî’nin *Deh-nâme*’si ve Hümâmî’nin *Sî-nâme*’si bu tür eserlerdendir.² Ancak, manzum mektuplar yalnızca mesnevilerde yer almayıp aynı zamanda farklı nazım şekillerinde müstakil eserler olarak da kaleme alınmıştır. Örneğin, Manastırlı Celal Bey’in veziriazam Sokollu Mehmed Paşa, şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve müftü Nûreddinzâde’ye hitaben kaleme aldığı mektubu ve Pârepâre-zâde Ahmed Çelebi ile Lâmi’î Çelebi’nin karşılıklı olarak yazdıkları manzum mektupları bu tür eserlere örnek teşkil etmektedir (Gölpınarlı, 1964, 93-110; Kaya, 2007, 115-126).

Manzum mektupların bazılarında ise mizahî anlatım tarzının dikkat çekici bir şekilde ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yeni mektup türü Deli Birâder Gazâlî’nin (ö. 1534-36?) Mekke’ye yerleşmesinin ardından İstanbul’daki dostlarına gönderdiği manzum mektubu ile başlamıştır (Kut, 1973-74, 223-252). Gazâlî, mektubunda Sultan Süleyman’dan veziriazam İbrahim Paşa’ya, Hayâlî, Kandî, Zâtî ve Keşfî gibi dönemin tanınmış şairlerinden İstanbul esnafına kadar pek çok kişinin hâlini mizahî bir dille sormuştur. Gazâlî’nin bu mektubu, dönemin sosyal ve kültürel ilişkilerini mizahî bir perspektifle yansıtmaya bakımdan önemli bir yenilik ortaya koymuş, İstanbul’da yaşayan şair ve esnafın durumlarını hezl üslubuyla işleyen özgün bir mektup türünün doğmasına vesile olmuştur (Yazar, 2021, 1210). Zâtî, Rûmî ve Kâtib Ca’fer’in bu mektuba cevap yazması ile birlikte mektubun etki alanı genişlemiş ve “Gazâlî tarzı” olarak adlandırılan bu mektup türünün yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. Bu gelenek Kütahyalı Firâkî, Bursalı Cinânî, Hasibî (Rüstem Paşa-zâde), Bağdatlı Rûhî ve Rahmî gibi şairler tarafından yazılan nazirelerle edebî bir gelenek hâline gelmiştir.³

Sunacağımız manzum mektubun Kânûnî Sultan Süleyman’a ait olması, Osmanlı hanedan üyelerinin bu edebî tarza duyduğu ilgiye değinmeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, II. Bâyezid ile Cem Sultan arasında gerçekleşen manzum mektuplar, aynı şekilde Cem Sultan’ın annesi Çiçek Hatun’a Rodos’taki ahvalini bildirdiği manzum mektubu türün erken ve dikkat çekici örnekleri arasında yer almaktadır (Ertaylan, 2015, 397-398). Bununla birlikte, Şehzâde Bâyezid’in babasından affını talep ettiği manzum mektubu ve buna Kânûnî Sultan Süleyman’ın verdiği cevap hem edebî hem de tarihî bir anlam taşımaktadır (Danişmend, 1971, 323-325). Kânûnî’nin Şah Tahmasb’a nazire olarak kaleme aldığı gazel şeklindeki mektubu ise Osmanlı-Safevî rekabetinin ruhunu yansıtan ve iki hanedan arasındaki siyasî ilişkilerin doğasını anlatan kıymetli bir eserdir (Selçuk, 2015, 203). Bu yazıda ise İbrahim Paşa’nın sadrazamlık görevindeki ilk ve en mühim icraatlarından biri olan Mısır seferi sırasında Sultan Süleyman’a ithafen yazdığı murabba şeklinde manzum mektubu ve Sultan Süleyman’ın bu şiire yazdığı nazire incelenecektir.

Osmanlı kültür tarihinde çoğunlukla âlim ve şairlere yönelik himaye faaliyetleriyle bilinen İbrahim Paşa, sınırlı da olsa şiirle meşgul olmuştur. Nitekim şimdiye kadar tespit edilen iki murabbai, altı gazeli ve iki matlaı, onun şiire olan aşinalığını göstermeye kâfidir.⁴ Şiirlerinde “İbrâhîm” mahlasını kullanan Paşa’nın, ilgili şiirde yine kendi adını tahallüs

¹ Türk edebiyatında mektup türüne dair geniş bilgi ve değerlendirme için bk. Ömer Çakır, “Türk Edebiyatında Mektup”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2005.

² Bk. Kâzım Köktekin, *Yusûf Emîrî Dehnâme* (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013); Mustafa Altun, *Sî-nâme-i Hümâmî*, (Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017).

³ Bk. Mehmet Fatih Köksal, “XVI. Yüzyılda Yaşamış Üç Şairin Hezliyat Tarzında Manzum Mektuplaşmaları”, *Prof. Dr. Mehmet Arslan’a Armağan*, ed. Hakan Yekbaş, (Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2019), 169-198. Yunus Kaplan, “Nakkaş Sâ’î’nin Edirne’den İstanbul Şuarasına Gönderdiği Manzum Mektup”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 5-11 (2019), 53-76.

⁴ Sunulacak murabbain dışında İbrahim Paşa’nın “Gam-gîn olmasun gönüller şâh-ı ‘âdil devridür // Hamdülîllâh ermişüz maksûda kâmil devridür” mısralarıyla başlayan beş bentlik bir murabbai vardır. Metin için bk. Büşra Çelik, “Topkapı Saray Kütüphanesi Revan No: 1969’da Kayıtlı Mecmû’a-i Eş’âr (vr. 1-168) (İnceleme-Metin)”. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2015, 59. Ayrıca, “Seyr-i gülzâr idelüm serv-i hırâmânlar ile // Açalım gönlümüzü gonce-i handânlar ile” matlalı beş beyitlik gazeli bulunmaktadır. İlgili gazel için bk. Mehmet Fatih Köksal, *Mecma’u’n-Nezâ’ir*. Müellifi: Edirneli Nazmî, Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, 1446 ve Kamil Ali Gıynaş, *Pervâne Bey Mecmuası*. Müellifi: Pervâne b. Abdullah. Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, 2194. “N’ola ben hâke salarsa sâye serv-i kâmetüm // Devletinde ol şehûn ‘âli olupdur himmetüm” matlalı sekiz beyitlik gazeli için bk. Köksal, *Mecma’u’n-Nezâ’ir*, 998. “Ayagun lutf eyle şâhum külbe-i ahzâna bas // Gel kadem-rence kılup bu sîne-i sûzâna bas” matlalı gazeli için bk. Köksal, *Mecma’u’n-Nezâ’ir*, 740 ve Gıynaş, *Pervâne Bey Mecmuası*, 1321.

etmesi, Sultan Süleyman'ın yazdığı nazirede özel bir jestle karşılık bulmuş ve padişah, bir defaya mahsus olarak bu şiirinde "Muhibbî" mahlasını değil, kendi adını kullanmıştır.

Söz konusu şiirler, yalnızca Sultan Süleyman ile İbrahim Paşa arasında sınırlı kalmamıştır. Dönemin meşhur şairlerinden Hayâlî Bey ve Zâtî, ilgili şiire birer nazire yazmışlardır. Hayâlî'nin, İbrahim Paşa'ya hitaben yazdığı naziresinde, Paşa'nın bir an evvel İstanbul'a dönmesi gerektiğini dile getirmesi şairin hamisi ile kurduğu yakın bağa işaret etmektedir. Zâtî ise naziresinde, İbrahim Paşa dönmeden İstanbul'a gelmeyeceğini belirten padişaha bir nevi sitemde bulunarak onun derhâl Edirne'den payitahta dönmesini talep etmiştir.

Bu çerçevede yazıda öncelikle, İbrahim Paşa'nın hayatı ve sadaret makamına getirilmesi ile mektubun yazılmasına neden olan Mısır olayları ele alınacaktır. Ardından İbrahim Paşa'nın Kânûnî Sultan Süleyman'a ithafen kaleme aldığı manzum mektubu ile Kânûnî'nin bu şiire yazdığı nazire edebî üslup, tarihî arka plan ve psikolojik açılardan tahlil edilecektir. Böylelikle metinlerin edebî değerlerinin yanı sıra dönemin siyasi ve kültürel iklimindeki yansımaları da gözler önüne serilecektir.

Sultan'ın Candan Bendesi: Pargalı İbrahim Paşa

Şahsî mühründe kendisini "Sultan Süleyman Şah'ın candan bendesi"⁵ olarak tanıtan İbrahim Paşa, Venedik tebaası olarak bugünkü Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Parga'da, tahmini olarak 1493-95 tarihleri arasında doğmuştur (Zen, 1855, 96; Turan, 2007, 122; Gökbilgin, 1964, 908). Osmanlı topraklarına nasıl geldiğine dair kesin bilgi olmayan Pargalı İbrahim, bir rivayete göre, küçük yaşta Türk korsanları tarafından esir alınmış ve -kendisine iyi bir eğitim verip keman benzeri bir çalgı çalmayı öğreten- Manisalı dul bir kadına satılmıştır. Şehzâde Süleyman, Manisa'ya sancakbeyi olarak geldiğinde İbrahim ile tanışmış ve onun zekâsı, entelektüelliği, musikişinaslığı ve keyifli mizacından etkilenerek kendisini sarayına almıştır (Emecen, 2000, 333; Turan, 123). Diğer bir rivayete göre ise İbrahim, Sultan II. Bayezid döneminde Bosna beylerbeyi İskender Paşa tarafından gerçekleştirilen bir akın sırasında ele geçirilmiş ve o dönem Kefe veya Edirne'de bulunan Şehzâde Süleyman'a hediye olarak takdim edilmiştir (Gökbilgin, 908; Turan, 138). Sultan Süleyman ile İbrahim'in nasıl ve nerede tanıştıkları hususunda kesin bir görüş birliği bulunmamakla birlikte, kaynaklar İbrahim'in "ahd-i tufüliyet"ten itibaren Şehzâde Süleyman'ın hizmetinde olduğu hususunda hemfikirdir (Demirtaş, 2009, 148).

Yavuz Sultan Selim'in Eylül 1520'deki vefatı üzerine Sultan Süleyman'ın maiyetinde İstanbul'a gelen İbrahim, akabindeki yıl "kapı ağası" unvanıyla Belgrad Seferi'ne katılmıştır (Emecen, 333). Aynı yıl içinde Sultan Süleyman'ın "makbul"ü olan İbrahim Ağa'nın sosyal ve siyasi konumunu yükseltecek önemli bir gelişme yaşanmış ve Atmeydanı'ndaki görkemli sarayının temelleri atılmıştır. Hatta o tarihte Belgrad Seferi'nde olan Sultan Süleyman sarayın yapı işleriyle bizzat ilgilenmiştir (Gökbilgin, 908). Dahası, çetin geçen Rodos kuşatması sırasında dahi padişah, sadrazam Pîrî Paşa'ya sarayın inşaatını kontrol etmesi hususunda kesin talimatlar vermiştir (Orgun, 1939, 56). Kapı ağalığı görevinden terfi olunan İbrahim Ağa, iç şahinciler ağalığı ve has odabaşılığı gibi Sultan'ın yakın hizmetinde bulunmayı gerektiren vazifeleri yürütmüştür (Emecen, 333). Özellikle has odabaşılık göreviyle Sultan Süleyman'a herkesten daha yakın olan İbrahim, padişahın günlük işlerini yerine getirmiş, dört mühründen birini taşımış, padişah uykusunda iken onu korumuş ve her nereye giderse gitsin "gölge gibi" onun yanında olmuştur (Donuk, 2024, 338; Clot, 2012, 66).

Rodos Seferi'nin ardından Kânûnî Sultan Süleyman, baba yadigârı sadrazamı Pîrî Mehmed Paşa'yı tekaüde ayırmak istediğinde bu makama layık gördüğü tek bir isim vardır: Has odabaşı İbrahim. Padişah, bu kararını kendisine bizzat açınca Pîrî Paşa, -padişahın İbrahim'e olan teveccühünü bildiği için- kendi makamının bu genç bendeye tevdi edilmesi gerektiğini tereddütsüz ifade etmiştir.⁶ Kânûnî, Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir karara imza atarak İbrahim Ağa'yı Temmuz

"Âh kim cândan usandurdu bizi cânâneler // Yakdılar yandurdılar ol gözleri mestâneler" matlalı beş beyitlik gazeli için bk. Gıyâş, *Pervâne Bey Mecmuası*, 445. "Allar giymiş gezen şehir içre bir meh-pâredür // Ol benim çok sevdiğüm gûyâ ki âteş-pâredür" matlalı beş beyitlik gazeli için bk. Uğur Öztürk, "Mecmû'a-ı Eş'âr (Muallim Cevdet K.479) (İnceleme-Tenkitli Metin), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013, 35; "Ser-te-ser geşt eyledüm gerçi nigârâ 'âlemi // Bulmadum sencileyin bir dil-beri vü hem-demi" matlalı beş beyitlik bir gazeli olup bu gazel Hayâlî'nin tahmininde yer almaktadır; bk. Büşra Çelik Vural, "Hayâlî Bey Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dil İçerisi)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2021, 119; "Yâr İbrâhimi terk etti ise bir gün ola // Arayup bulmaya şem'-i şebistanlar ile" matlalı için bk. Öztürk, "Mecmû'a-ı Eş'âr..." 35 ve "Âh kim sevdüceğim yâr-ı vefâdâr degül // Yok sitârem n'ideyüm necm ise yâr degül" matlalı için bk. Mehmet Gürbüz, *Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş'âr*. Müellifi: Kâbilî, Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018, 949.

⁵ "Be-mühr-i hâtem-i hatm-i nübüvvet kez reh-i ta'zîm // Şü'd ez-cân bende-i Sultân Süleymân Şâh İbrâhîm" Günay Kut ve Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984) 68. "Şâh" kelimesinde dikkate değer bir sihr-i helal vardır. İlgili mısra "Sultan Süleymân Şâh'ın candan bendesi İbrahim" şeklinde okunabileceği gibi "Sultan Süleymân'ın candan bendesi Şâh İbrahim" şeklinde de okunabilir.

⁶ "Bir gün hizmetinden kemâl merteye şükrân üzere olduğum bir kulum taşra çıkarmak isterin bilmem ne mansib ile çıkarsam deyü Mehmed Paşa-yı müşârün ileyhden istintâk buyurduklarında öyle mukarreb ve makbul olan kullarına bendenizin yeri tevcih olunmak gerekdir deyü cevâb vermekle..." Bk. Peçuylu İbrahim, *Târîh-i Peçevî*, (Matbaa-i Âmire, 1283) 30.

1523’te sadrazamlık makamı ile “taşra çıkarmış” ve Rumeli Beylerbeyliği’ni de uhdesine vermiştir (Uzunçarşılı, 318). Böylelikle Pargalı İbrahim, İstanbul’a ayak bastığı tarihten itibaren yalnızca üç yıl gibi kısa bir süre zarfında sultandan sonra devlet yönetimindeki en mühim adam hâline gelmiştir.

Kaynaklarda sıklıkla Hz. Süleymân’ın hikmet ve tedbir sahibi meşhur veziri Âsaf b. Berahyâ’ya benzetilen Pargalı İbrahim Paşa, sadrazam olduktan sonra da Sultan’la olan yakın ilişkisini sürdürmeye devam etmiştir. Özellikle Venedik elçilerinin raporlarında bu yakın ilişkinin mercek altına alındığı görülür. Raporlara göre İbrahim Paşa, Sultan’a her konuda yardım etmekte ve buyruklarını eksiksiz yerine getirmektedir. Birbirlerine danışmadan herhangi bir karar almamaktadırlar. Şayet görüşemezlerse Sultan Süleyman, kendi el yazısıyla ona önemli işleri yazıp dilsiz ulaşı ile göndermekte ve İbrahim Paşa da yapılan işlerin hepsini Sultan’a yazmaktadır. Sultan Süleyman’ın Pargalı İbrahim’siz olamayacak kadar onu çok sevdiğine ve Pargalı’nın birçok kez sarayda Sultan’ın yanında hatta baş uçları birbirine değen yataklarda yatıyor olmalarına değinilmiştir (Bragadin, 1855, 103). Elçilerin rivayetine göre İbrahim Paşa, Sultan Süleyman’ın giysilerinden daha değerli ve gösterişli kıyafetler giyindiği için bazı zamanlarda hangisinin sultan olduğu ayırt edilememektedir (Setton, 1984, 342).

Batılı kaynaklar, Sultan Süleyman ile İbrahim Paşa arasındaki yakın ilişkiyi detaylıca ele alırken Osmanlı kroniklerinin bu konuda büyük ölçüde sessiz kaldığı görülmektedir. Bir Osmanlı sultanı ile bir köle -ki İbrahim Paşa sadrazam olsa da padişahın bir kulu idi- arasındaki bu eşi benzeri görülmemiş yakınlık, dönemin tarihçilerini rahatsız etmiş olmalıdır (Clot, 66).⁷ Zira, Osmanlı tarih yazıcılığının belli bir ahlakî ve siyasî denetim mekanizması altında şekillendiği göz önüne alınırsa, böyle bir ilişkinin kaynaklara açıkça yansıtılmaması şaşırtıcı olmayacaktır. Hâlbuki Sultan Süleyman’ın, siyasî ve askerî tecrübeden yoksun İbrahim’i sadrazamlık makamına getirmesi, ona şehrin en gösterişli meydanında bir saray inşa etmesi, padişahlara yakışır şekilde düğün yapması, en sonunda kendisine “Serasker” unvanını tevcih etmesi onu âdeta kölelik sıfatından uzaklaştırmaya ve belki de bu sıfattan korumaya yönelik çabalar olarak algılanmaya müsaittir. Bu yakın ilişkinin yansıması birbirlerine yazdıkları manzum mektuplarda dahi gözlemlenmektedir. Sultan Süleyman, dönemin katı hiyerarşik yapısını âdeta kırmak istencesine son derece samimî bir üslupla kaleme aldığı mektubuna kendi adıyla imza atarak İbrahim’e dengi gibi seslenmiştir.

Mektubun Arka Planı: Sultanın Makbûlü İbrahim Paşa’nın Mısır’a Gidişi

İbrahim Paşa’nın Mısır’dan yazdığı mektubu anlayabilmek için öncelikle Paşa’nın Mısır’a gitme nedenlerinin irdelenmesi gerekmektedir.⁸ Ne var ki bu hususu açığa kavuşturmak, bizleri özellikle Ahmed Paşa isyanına ilişkin yaşanan gelişmelere hatta onun da öncesinde Belgrad ve Rodos kuşatmalarına kadar götürmektedir. Bu nedenle söz konusu hadiseler bir bütünlük içinde ele alınmadan Paşa’nın Mısır’da bulunma nedeni ve mektubunun anlamı tam olarak anlaşılamaz.

Belgrad kuşatmasındaki hizmetleri sayesinde vezirlik payesine yükseltilen Ahmed Paşa (ö. 1524), Rodos seferinde serdarlık görevini üstlenmiş, uzun ve zorlu geçen bu seferde aldığı stratejik tedbirlerle kötüye giden gidişatı tersine çevirerek hatırı sayılır bir başarı elde etmiştir (Özcan, 1989, 113). Ancak, bu süreçte sadaret makamına nail olma arzusuyla bir taraftan I. Selim’in tecrübeli sadrazamı Pîrî Mehmed Paşa (ö. 1532) aleyhinde menfi beyanlarda bulunarak Paşa’nın itibarının zedelenmesine sebep olmuştur.⁹ Bununla yetinmeyen Ahmed Paşa, Sultan’ı kıskırtarak olası rakibi Ayas Paşa’nın (ö. 1539) da haksız yere cezalandırılmasına yol açmıştır. Sultan’ın devlet işlerindeki acemiliğinden istifade eden Ahmed Paşa, padişahın yarar adamlarını gözden düşürerek sadaret makamına gelebileceğini vehmetmiştir. Ancak Sultan Süleyman, her

⁷ Ayrıca Solakzâde’nin aktardığı şu olay Sultan Süleyman ile İbrahim’in kalben ne kadar yakın olduklarına bir işarettir. 1534 yılının Eylül ayında, İbrahim Paşa’nın Sultan Süleyman’ın gelmesini beklemeden “Tebriz fatihliğine” kalkışması İranlıların taarruz imkânı bulmasına sebep olmuştur. Tahmasb’in ani bir baskınla orduyu mağlup etme planından haberdar olan İbrahim Paşa, derin bir kaygıya kapılarak durumu derhâl Padişah’a arz etmiştir. Endişe ve tedirginlik içinde Sultan’ın gelmesini bekleyen İbrahim Paşa’nın hükümdarın yaklaşmakta olduğuna dair bir işaret alabilmek için çaresiz bir şekilde *Hâfız Dîvânı*’ndan tefeül çekmiş ve hâle münasip şu beyitle karşılaşmıştır: “Dûş ez Cenâb-ı Asâf peyk-i beşâret âmed / V’ez hazret-i Süleyman ‘işret-i işâret âmed” yani “Dün, ulak vezir hazretlerinden müjdeli haber getirdiğinde Süleyman hazretlerinden de ziyafet emri geldi”. İbrahim Paşa, beyitten hükümdarın yaklaştığını anlamış ve Sultan Süleyman’ı şanına yaraşır bir şekilde karşılamak için hazırlıklara başlamıştır. Bk. Süleyman Lokmacı, “Solak-zâde Tarihi’nin Tahlili ve Metin Tenkidi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015, 588.

⁸ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. Mahmut Demir, “Makbûl İbrahim Paşa’nın Veziriazamlığı ve Mısır’daki Faaliyetleri”, *MJH: Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 4/1, (2014): 97-114.; Side Emre, “Anatomy of a Rebellion in Sixteenth-Century Egypt: A Case Study of Ahmed Pasha’s Governorship, Revolt, Sultanate, and Critique of the Ottoman Imperial Enterprise”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 46, 77-129 s.

⁹ Her ne kadar Belgrad ve Rodos seferlerinde Pîrî Mehmed Paşa serdar olarak görev yapmışsa da askerî tedbirler hususunda gösterdiği zaafiyet, Sultan’ın öfkelenmesine neden olmuş, neticede devlet erkânı nezdinde itibarını sarsmıştır. Ayrıca, Mısır’ın önde gelenlerinden bir kısmının İstanbul’da zorunlu iskâna tâbi tutulduğu dönemde, Pîrî Paşa’nın rüşvet alarak onlara Mısır’a dönüş serbestisi sağladığı iddiaları aleyhindeki suçlamaları iyiden iyiye artırmıştır. Nitekim, onun en büyük muhaliflerinden biri olan Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, Pîrî Paşa’yı doğrudan suçlamış ve dahası, Pîrî Paşa’yı padişahın gözünden düşürmek adına büyük bir gayret sarf etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Akgün, “Hoca-zâde Mehmed Efendi’nin İbtihâcü’t-Tevârih’i”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994, 119; Kaya Şahin, *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, 56.

ne kadar genç ve tecrübesiz olsa da Ahmed Paşa'nın fitneci kişiliğini sezerek bu makama has odabaşısı olan İbrahim Ağa'yı tayin etmiştir. Veziriazamlık makamının kendisi yerine İbrahim'e tevdi edilmesi, hırsı ve kibri ile¹⁰ tanınan Ahmed Paşa'yı müthiş bir hüsrana uğratmıştır.

Bu durumu kabullenemeyen Ahmed Paşa, "eşk-i reşk ile dâmeni ter ve defter-i ââmî ebter" bir şekilde İstanbul'dan ayrılmak niyetiyle Mısır beylerbeyliğine talip olmuştur. Mısır'a ulaştıktan kısa bir süre sonra şehrin "âb u hevâsı muktezâsı olan firavniyyete" eğilim gösterip Osmanlı Devleti'ne başkaldıran Ahmed Paşa, kendi hükümdarlığını ilan etmiştir (Akgün, 120). Dahası, Papa'ya ve Rodos başşövalyesine kendisine yardım ettikleri takdirde onlara Rodos'u geri vereceğini taahhüt edecek kadar ileri gitmiştir (Yücel ve Sevim, 1991, 160). Ahmed Paşa'nın bu pervasız isyanı Kadı-zâde Mehmed Bey tarafından güçlükle bertaraf edilmişse de Mısır'da huzur ve istikrar sağlanamamıştır (Uzunçarşılı, 320). Mısır halkından alınan vergilerin iç karışıklıklara neden olması, halkın kendi yasalarıyla yönetilmek istemeleri, ayrıca bölgedeki Çerkeslerin Memlûk devletini canlandırma girişimleri bölgede acil bir reform ihtiyacını gündeme getirmiştir (Yücel ve Sevim, 161). Sultan Süleyman, Mısır'a bizzat gidip orada hukuki ve askeri düzenlemeler yapmak istemişse de İbrahim Paşa hükümdarı bu düşüncesinden caydırmayı başararak bu kritik göreve kendisi talip olmuştur.¹¹

Bunun üzerine Mısır beylerbeyliği rütbesi de uhdesine verilen İbrahim Paşa yanında geniş maiyetiyle yola çıkmıştır. Kafilde otuz kişilik çavuş birliği, beş yüz yeniçeri, on kıta kadirganın yanı sıra Defterdâr İskender Çelebi ve sır kâtibi olarak Celâl-zâde Mustafa Çelebi de yer almıştır. Böylelikle, İbrahim Paşa dillere destan olan düğününden yaklaşık dört ay sonra, h. 1 Zilhicce 930/m. 30 Eylül 1524'te sadrazamlıktaki ilk ve son derece zorlu vazifesine atılmıştır. İstanbul'dan ayrılıp Silivri açıklarına kadar ulaşan gemiler, sonbahar mevsiminin elverişsiz hava şartları sebebiyle tekrar İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmış ve Kızılada'ya (=Büyükada) lenger atmıştır (Demirtaş, 162). İbrahim Paşa'nın Adalar civarında olduğunu haber alan Sultan Süleyman vakit kaybetmeden bir hassa kayık ile yelken kürek Paşa'nın yanına gitmiştir. İbrahim Paşa'nın İstanbul'dan ayrılmasından çok kısa bir süre geçmesine rağmen Sultan Süleyman'ın büyük bir tevazu göstererek "teselliyât-ı hâtır" için bizzat Paşa'nın yanına gitmesi Osmanlı tarihinde eşi benzeri görülmemiş sıra dışı bir olaydır.¹² Bu durum daha önceden de belirtildiği üzere, Sultan'ın İbrahim Paşa'yı artık bir köle gibi değil, bir dost, hatta bir denk gibi görme arzusunun yansımasıdır. Ayrıca bu ziyaretle Sultan Süleyman, Paşa'nın devlet içindeki önemini ve sadaretinin meşruiyetini ekâbire ve halka ilan ederek güçlü bir siyasî mesaj vermiştir (Turan, 234).

Padişah tarafından Adalar'dan uğurlanan İbrahim Paşa, hava şartlarının düzelmesiyle seferine devam ederek Gelibolu civarına ulaşmıştır. Bu esnada Sakız Adası'na da uğrayan İbrahim Paşa, Hristiyan beyleri tarafından ihtiramla karşılanmış ve kendisine çeşitli hediyeler sunulmuştur. Kafile birkaç günlük bir mola için Rodos'a da uğramış ancak seyir hâlinde iken şiddetli bir lodosa tutulan gemiler Rodos'a güçlükle dönebilmiştir. Rüzgârın şiddetinin azaldığı düşünülerek tekrar yola çıkan kafile yeniden keşişlemeye maruz kalarak bir kez daha Rodos'a dönmek mecburiyetinde kalmıştır. İbrahim Paşa, en sonunda Mısır'a deniz yoluyla varmanın imkânsız olduğunu anlayarak Mısır'a kara yoluyla gitmeye karar vermiştir. Bu suretle, İbrahim Paşa önce Muğla'ya ardından Denizli, Isparta, Karaman, Halep ve Şam güzergahını takip ederek Mısır'a ulaşmayı planlamıştır (Demirtaş, 166).

Öte yandan İbrahim'in Mısır'a gitmesinden sonra yalnız kalan Sultan Süleyman, Kurban Bayramı'nı İstanbul'da karşıladıktan sonra kışı Edirne'de geçirmeye karar vermiştir. Zamanının büyük bir kısmını avlanarak geçiren padişah, İbrahim Paşa Mısır'dan geri dönmedikçe İstanbul'a gelmeyeceğini bildirmiştir (İnan, 345; Topal, 194).¹³ Bu süre zarfında

¹⁰ Ahmed Paşa hakkında Hadîdî tarafından yazılan bir şiirde de Paşa'nın şeytan gibi kibirli ve kıskanç bir insan olduğunu vurgulamıştır: "Tekebbürdi işi gûyâ ki şeytân // Gözine zerre görünmezdi inşân, O hâl anı çıkardı bâş ü cândan // Ne bâş ü cân ki dînile imândan, Bakup kim gördi Ahmed Pâşâ anı // Hemân nâr-ı hasedden yandı cânı" bk. Necdet Öztürk, *Hadîdî Tevârih-i Âl-i Osmân* (1299-1523), (Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991), 443, 444.

¹¹ "Pâdişâh-ı âlem-penâhun vücûd-ı pür-cûdı ki merkez-i devâ'ir-i âlemdür, kutb-ı sâbit gibi serîr-i a'lâlarında dâ'im olsun, sa'âdet ile kendüler varmak lâzım degül, şöyle ki, ol hûdmet-i sa'âdet-rütbeti ben kullarına emr ideler, inşâ'allâhü'l-e'azz yümn-i himmet-i pâdişâh-ı gerdûn-bârgâh ile varup ol vilâyet içre bir nâm u nişân-ı âlî-şân koyam ki tâ kıyâmet ol illerde yâd olına." Bk. Seyid Ali Topal, "Celalzâde Salih Çelebi'nin Tarih-i Sultan Süleyman İsimli Eseri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008, 192.

¹² Gelibolulu Âlî bu olayı şöyle aktarmıştır: "Ammâ pâdişâh-ı bende-nüvâz ve şehensâh-ı hâtır-sâz paşa-yı deryâ-dilüñ bu mâbeynde çekdüğü âlâm u şedâ'ide te'ellüm ve 'izz-i huşûrlarından ayrılıp garîk-ı bañr-ı firâk iken mübtelâ oldukları elem ü ta'b için inkisâr-ı hâtır-ı 'atırlarına terahhüm buyurup fi'l-hâl hâşşa kayıklarını ki deryâ-yı devletün sefinesi ve gâbrâ-yı 'izz ü şevketün küncine kenâr itmîş defnesi idi, yümn ü ikbâl ile süvâr oldular. Nerdübânından 'urûc ve nişîmen-i paşaya hürûc itdüklerinde ol âşâf-ı Âşâf-hilkat teşrîf-i Süleymân -ı zamânla tekmil-i vufûr-ı şevket kılup mübârek hâk-i pâyna yüz sürdi. Anlar dañı envâ'-ı iltifât-ı hâtır-sâzla kâdrini hañîz-i hâkden evc-i eflâke irgürdi. Ya'nî ki "Bizden cüdâ olalı âlâyîş-ı firâkla hâlün niceñdür?" diyü hâtırın şordı." Bk. Suat Donuk, *Künhü'l-Ahbâr*, 4. Rükün, 5. Cilt, Müellifi: Gelibolulu Âlî. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2024, 56.

¹³ Bu çerçevede, Belgrad Seferi dönüşünde Şehzâde Murad'ın vefat haberini alan Sultan'ın, "gerd-i melâli, keder-i infî'âli gidermek" yani melal ve keder yükünü hafifletmek maksadıyla ava çıktığı da hatırlanmalıdır. Muhtemelen Sultan Süleyman şahsî dünyasında doğan derin bir yalnızlık

divan-ı hümayunu toplamayan padişahın hiç kimseye memuriyet vermediği görülmektedir (İnan, 2019, 345). Bu durum, İbrahim Paşa’nın Sultan’ın üzerindeki nüfuzunun ne denli güçlü olduğunu ve Sultan’ın onun yokluğunda önemli kararlar almaktan nasıl da çekindiğini ortaya koymaktadır. Kaynaklar, İbrahim Paşa’nın emri olmaksızın hiçbir işin görülmediğini ve sancak tevcihlerinin yahut azil kararlarının tamamen onun tasarrufunda bulunduğunu kaydederek Paşa’nın Osmanlı idaresi içindeki nüfuzunu teyit etmektedir.¹⁴

Beri taraftan İbrahim Paşa’nın hava koşulları nedeniyle karadan seyahat etmesi, geçtiği bölgelerin ahvâlini yerinde görmesine vesile olmuştur. Halkın, memurlar tarafından yoğun bir şekilde haksızlığa uğratıldığına bizzat tanıklık eden İbrahim Paşa, geçtiği merkezlerdeki yetkilileri sıkı bir şekilde teftiş ederek kusuru olanları cezalandırmış hatta Halep naibini idam ettirmiştir. 3 Rebiülahir 931/ m. 28 Ocak 1525’te Halep’ten ayrılan İbrahim Paşa yönünü Şam’a çevirmiş ve rüşvet ve yağma yapan yetkililere ceza verip halkın mağduriyetlerini gidermiştir (Demirtaş, 165). Yolculuğu sırasında pek çok Arap kavminden olan haramiyi ve hırsızı da ortadan kaldıran İbrahim Paşa, nihayet h. 8 Cemaziyelahir 931/ m. 2 Nisan 1525 tarihinde Mısır’a ulaşmıştır.

Şehre girişi son derece debdebeli olan İbrahim Paşa başta askerler olmak üzere, halkın önde gelenleri, şeyhler ve diğer önemli şahsiyetler tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. İbrahim Paşa’nın teşrifi şerefine Mısır’ın kalelerinden yükselen top sesleri, şehrin ev ve sokaklarını süsleyen renkli bezekler ve yapılan çeşitli kutlamalar bu tarihi anı daha da görkemli hâle getirmiştir (Demirtaş, 167; Akgün, 135). Adaletiyle nam salan İbrahim Paşa, vakit kaybetmeden hem halkın refahını güvence altına almak hem de devlet gelirlerini koruyacak adil bir yönetim tesis etmek için çalışmalara başlamıştır. Mevcut adli ve askeri düzenin de ıslah edilmesi gerektiğini fark eden Paşa, Celâl-zâde Mustafa Çelebi’nin de yardımlarıyla hazırladığı kanunnameyi Sultan’a sunmuş ve aldığı onayla birlikte ilgili reformları hızlı bir şekilde uygulamaya koymuştur (Yücel ve Sevim, 161). Bununla birlikte, Sultan’ı adaleti ile meşhur Sâsânî hükümdarı “Enûşîrvân” a benzeten İbrahim Paşa, Mısır halkına adaletin devletin temeli olduğunu ve zalimlerin cezalandırılacağını ifade ederek halka güven telkin etmiştir (Topal, 199, 200). Şehirde ne kadar yetim, düşkün veya borçlu bir kimse varsa hepsine Sultan Süleyman adına yardım eli sunan İbrahim Paşa cami, mescit gibi pek çok yapının ihya edilmesine vesile olmuştur (Topal, 199, 200). İbrahim Paşa, özellikle mali yönetim ve idarî yetkilerin düzenlenmesine büyük ehemmiyet vermiş, yaptığı reformlarla hem halkın refahını artırmış hem de Osmanlı hazinesine düzenli gelir sağlamıştır. Paşa’nın bu çabalarının, Osmanlı yönetiminin Mısır’da güçlenmesinde önemli bir katkısı olmuştur (Turan, 109).

Sultan Süleyman, Mısır’ın “âyîn-i adâlet ve kavânîn-i ma’delet” üzere olduğu haberini alır almaz İbrahim Paşa’ya bir ferman göndererek İbrahim Paşa’nın İstanbul’a dönmesini ve Mısır beylerbeyliğini münasip gördüğü kişiye tevcih etmesini buyurmuştur. İbrahim Paşa, tutumlu ve dikkatli bir kişi olduğu için Şam beylerbeyi olan Süleyman Paşa’yı Mısır beylerbeyliğine tayin ederek h. 22 Şaban 931/ m. 14 Haziran 1525’te Mısır’dan ayrılmıştır (İnan, 345; Demirtaş, 171).

Bu esnada İbrahim Paşa’nın yokluğunda divan-ı hümayun düzenli olarak toplanmadığı için İstanbul’da devlet işleri durma noktasına gelmiştir. Bununla birlikte, yeniçeriler maaşlarını yılda üç kez veziriazamın nezaret ettiği divan toplantılarında aldıklarından Paşa’nın yokluğu, maaş ödemelerinde aksamalara neden olmuş ve bu durum yeniçerilerin öfkesini artırmıştır. Ayrıca İbrahim Paşa’nın daha o zamanlar bile “mülûkâne sülûkünden” yani hükümdarvari -kibirli ve keyfi- hareketlerinden rencide olmayan kimse kalmadığı için büyük bir düşman kitlesi oluşmuştur (Akgün, 137). Tüm bunlar yetmezmiş gibi Sultan Süleyman’ın sekiz ay boyunca Edirne’de avlanarak vakit geçirmesi şehri kaosa sürüklemiştir. Sultan Süleyman, İstanbul’daki bu durumdan haberdar olur olmaz payitahta dönmek üzere yola çıkmış iken Beykoz’a uğrayarak avlanmaya karar verince yeniçerileri ayaklandırmıştır. H. 23 Recep 931/m. 16 Mayıs 1525’te yeniçeriler, maaşlarının ödenmediği gerekçesiyle Ayas Paşa ve Defterdar Abdüsselam’ın evlerini basıp bazı Yahudi evlerini ve dükkanlarını yağmalamıştır. Tahmin edileceği üzere yeniçeriler zararın en büyüğünü İbrahim Paşa’nın sarayına vermişlerdir. İsyan haberini alır almaz hızla İstanbul’a dönen Sultan Süleyman’ın şehre girişiyle ayaklanma sona ermiştir. Teftişe tabi tutulan yeniçeriler, olaylardan haberdar olmadıklarını iddia ederek suçluların araştırılıp bulunmasını talep etmişse de yeniçeri ağası Mustafa Ağa idam edilmiştir (Demirtaş, 171, 172). Celâl-zâde Mustafa Çelebi’ye göre İbrahim Paşa’nın düşmanları, Paşa’nın ilanihaye Mısır’da kalıp İstanbul’a dönmeyeceğine inanarak sükûnet bulmuşlardır. Ancak Paşa’nın tekrar İstanbul’a geleceği duyulunca Paşa’yı İstanbul’dan uzaklaştırmak amacıyla bir isyan başlatmışlardır. Bundan ötürü, bu olayı İbrahim Paşa’yı kesinkes devlet yönetiminden uzaklaştırma amacıyla düzenlenmiş askeri bir ayaklanma olarak görmek mümkündür.

hissini hafifletmek ve Paşa’nın yokluğunda dikkatini başka bir uğraşa yöneltmek maksadıyla avlanmayı tercih etmiştir. Bk. Şefaettin Severcan, *Tevârîh-i Âl-i Osman- X. Defter*, Müellifi: Kemal Paşa-zâde, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, 117.

¹⁴ Cemâlî, *Tarih*’inde Paşa hakkında şöyle gözlem ve tespitlerde bulunmuştur: “... İbrâhîm adlı bir mukarreb kulı vardı. Vezir-i âzam edinmişti. Alan viren hükm hükümet ve cemî’ tedbir anındı. Kimsenün meşveretin kabul etmezdi. Eger hayr ve eger şer anun emrsüz iş olmazdı. Hatta murâd idündüğüne sancak virüp alırdı. Ve bâkî vüzerâ ve begler üzerine baskı ve havâle olmuşdı. Ve kulı zabt idüp kendü dikmelerin idinmişdi. Ve ziyâde gururundan İstanbul içinde nidâ etdürüp kendüye serasker-i Sultân didirmişdi.” Dahası için bk. Hasan Hüseyin Adaloğlu, “Muhyiddin Cemâlî’nin Tevârîh-i Âl-i Osman’ı”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1990, 129.

Sultan Süleyman ise İbrahim Paşa'yı İstanbul'a dört günlük mesafeden kendisini karşılamak için asker ve vezirlerini göndermiştir. İbrahim Paşa'nın İstanbul'a dönüşü, Kahire'ye girişindeki görkemi aratmayarak âdeta bir zafer alayı havasında gerçekleşmiştir (Yücel ve Sevim, 161). Sultan Süleyman, Paşa'nın İstanbul'u teşrifi şerefine kendisine iki yüz bin duka değerinde son derece kıymetli bir Arap atı hediye etmiştir. Buna mukabil, İbrahim Paşa da Sultan'ın huzuruna çıktığında -aynı değerinde olduğu iddia edilen- zarif bir serpuş hediye ederek nezaket gösterisinde bulunmuştur (Demir, 111). Ne var ki, İbrahim Paşa'nın hükümdarın lütfkâr hediyesine aynı değerinde bir mukabelede bulunması Osmanlı teşrifatında emsali görülmemiş bir durumdur. Yukarıda da belirtildiği üzere bu durum iki şahsiyet arasında alışılmış hiyerarşik sınırların ötesine geçen bir ilişkinin varlığını âdeta kanıtlamaktadır.

Müverrih ve şair Kandî, İbrahim Paşa'nın Mısır seferinden dönüşüne "Halîl-i sâye-i sübhân geldi" yani "Allah'ın gölgesinin (=Sultan Süleyman) dostu (=İbrahim) geldi" mısraıyla tarih düşürmüştür (Kılıç, 2018, 584). Bu mısra da geçen "Halîl" Hz. İbrahim'in lakabı olup genellikle "Halîlullâh" yani "Allah'ın dostu" anlamına gelen sıfatın kısaltılmışıdır. "Allah'ın gölgesi" anlamına gelen "sâye-i sübhân" ise Hz. Peygamber'e atfedilen malum hadis-i şerife bir gönderme niteliğindedir. Diğer taraftan, Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin kardeşi Sâlih Çelebi de İbrahim Paşa'nın Mısır'a gidişine ithafen "Âsaf-ı devrân-ı 'âdil Mısırî âbâd eyleye" mısraıyla tarih düşürmüştür. Bu kıta vesilesiyle Sâlih Çelebi, caize olarak Murad Paşa Külliyesi'nde müderrislik görevi almıştır.¹⁵ Celâl-zâde, hem kendi devrinin hem de çağdaşı olan diğer şair ve müelliflerin yaygın bir biçimde benimsediği geleneği takip ederek Sultan Süleyman'ın adının Hz. Süleyman'a nispet edilmesi cihetiyle onun vezirini de Hz. Süleyman'ın bilge ve tedbiri ile bilinen veziri Âsaf'a benzetmiştir. Bu tür benzetme ve hitaplar, 16. yüzyılda gerek şiir gerekse tarih yazıcılığı sahasında son derece yaygın olup dönemin hükümdar ve devlet adamlarına bir tür kutsiyet izafe etme amacı taşımaktadır.

Görüleceği üzere, İbrahim Paşa'nın, henüz sadece bir has odabaşı iken Atmeydanı'nda bir sarayının olması, devlet yönetimine dair tecrübesi bulunmamasına rağmen sadrazam olarak atanması ve Sultan'ın onun için muhteşem bir düşün tertip edip Mısır gibi kritik bir eyalette görev vermesi, hükümdarın "Makbûl"üne duyduğu sevgi ve güvene delalettir. Bununla birlikte, Sultan Süleyman'ın, Paşa Mısır'dan dönünceye kadar Edirne'de kalacağını açıklaması ve tıpkı Şehzâde Murad'ın vefatından sonra kendisini teselli etmek amacıyla vaktini avlanarak geçirmesi İbrahim Paşa'nın Sultan için ne kadar önemli olduğunun bir başka göstergesidir.

Mektupların Değerlendirilmesi

Venedik kaynaklarındaki bilgilere göre, Sultan Süleyman, İbrahim Paşa'ya Mısır'da altı aydan fazla kalmamasını tembih etmiş aksi takdirde onsuz yaşayamayacağını dile getirmiştir. Bu rivayetler -eğer itibara alınırsa- ikili arasındaki münasebetin yalnızca siyasî ve idârî bir zeminde kalmadığını, aksine dostluk ve sadakat temelinde derin bir bağa dayandığını göstermektedir (Turan, 234). Bu nedenle, manzum mektuplar hükümdar ile sadrazam arasındaki bu münasebetin mahiyetini yansıtmaya bakımından dikkati çekmektedir. Sultan Süleyman ile İbrahim Paşa'ya ait manzum mektuplar, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi'nde, Revan Kitaplığı 1969 numarada kayıtlı olan *Mecmû'a-ı Eş'âr*'ın 11r-12r yaprakları arasında kayıtlıdır.¹⁶ Söz konusu mecmua, çoğunlukla 16. yüzyıl Osmanlı şairlerinin şiirlerini ihtiva etmekte olup tertip tarihi kesin olmamakla birlikte, en geç 16. yüzyılın son çeyreğinde derlenmiş olmalıdır. 168 varaktan müteşekkil olan bu mecmuanın mürettebine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

İbrahim Paşa ve Sultan Süleyman'ın kaleme aldığı her iki manzum mektup -nazire olmaları cihetiyle- "Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbıyla, mütekerrir murabba nazım şekliyle ve "aaax bbbx cccx" kafiye düzeniyle kaleme alınmıştır. İbrahim Paşa'nın şiiri 7 bentten müteşekkil iken Sultan Süleyman'ın şiiri ise 6 bentten oluşmaktadır. Kezâ, bu çalışmada tahlil edilecek olan Hayâlî ve Zâtî'nin manzumeleri de aynı vezinle yazılmış olup Hayâlî'nin şiiri 6 bent, Zâtî'nin şiiri ise 7 bentten oluşmaktadır. İncelenecek olan dört manzume, devrin sosyal ve siyasî zihniyetini yansıtmak ve İbrahim Paşa'nın Osmanlı siyaseti içindeki konumunu ve algılanışını aydınlatmak bakımından da kıymet taşımaktadır.

Pargalı İbrahim Paşa'nın Manzum Mektubu

İbrahim Paşa'nın Sultan Süleyman'a hitaben kaleme aldığı bu manzum mektubun kesin tarihi bilinmemekle birlikte, içerdiği ifadeler bakımından Paşa'nın Mısır'dan dönüşüne yakın bir dönemde yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim "*Vaktidür Sultan Süleymânun cemâlin görmege*" mısraı artık kavuşmanın yaklaştığına dair bir intiba uyandırmaktadır. İbrahim Paşa, son derece âşıkane bir üslupla yazdığı şiirinde bir yandan Sultan Süleyman'a duyduğu sadakat ve derin

¹⁵"Hazret-i Paşa-yı 'âlî-menâzilet 'âlî-cenâb//Hak Te'âlâ 'izzet ile dâ'imâ şâd eyleye, 'Asker-i Mansûr-ı Şâh ile geçüp deryâları//Şeh Süleymân-ı zemân devrinde bir ad eyleye, Zulm ile vîrân olan iklîmî ma'mûr itmege//Varup islâm ehlini her gamdan âzâd eyleye, Hâtîf-i kudsî didi târîhi ilhâm eyleyüp//Âsaf-ı devrân-ı 'âdil Mısırî âbâd eyleye (932)" Aysun Sungurhan, *Tezkiretü's-Şu'arâ*. Müellifi: Kınalızâde Hasan Çelebi, Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017, 469-497.

¹⁶ Mecmuanın tavsifi, muhtevası ve metni için bk. Büşra Çelik, "Topkapı Saray Kütüphanesi..."

muhabbeti dile getirirken diğer taraftan ayrılığın ruhunda yarattığı ıstırabı da yansıtmıştır. Şiirin dikkat çeken bir diğer yönü ise İbrahim Paşa’nın ruh hâlini açıkça ortaya koymasısıdır. Teamüllere aykırı bir şekilde sadrazam olan İbrahim Paşa’nın özellikle saray çevresinde düşmanlarının arttığı bilinmektedir. Bu itibarla, Sultan Süleyman’ın teveccühünü kaybetmekten endişe eden Paşa’nın şiirinde sürekli bir tedirginlik hâli içinde olduğunu söylemek mümkündür.

Murabbain ilk bendinde, İbrahim Paşa, doğrudan kendisine hitap ederek Sultan Süleyman’a beslediği derin hasreti samimî bir şekilde dile getirmiştir. Sultan Süleyman’ı bir “cânân” olarak tasavvur edip şiirini bu minvalde yazan İbrahim Paşa, İstanbul’u âdeta sevgilisinin vilayeti olarak yorumlamıştır. Paşa’nın gözyaşlarının selinden Şam ve Kenan diyarlarının yıkıldığını ifade etmesi, bu ayrılığın kendisinde yarattığı yıkımı da gözler önüne sermektedir. Murabbain mütekerrir mısraında Sultan’a hitaben sarf ettiği “Gün gibi yalnız seyr eyle ‘Osmân illerin” mısraında ise -Osmanlı şiirinde “gün” metaforunun hükümdarı temsil ettiği düşünüldüğünde- hükümdarın bir güneş gibi benzersiz ve tek olması gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Bu noktada, İbrahim Paşa’nın Sultan’ın iltifatını kaybetme endişesiyle kasıtlı bir dil kullandığı aşîkârdır. Zira o, Sultan Süleyman’ın mutlak yalnızlığını bir gereklilik olarak ortaya koymakta ve bunun aksinin, hükümdarın yanında başka dostlar yahut sırdaşlar edinmesi anlamına geleceğini düşünmektedir. Böyle bir durum ise hem aralarındaki bağın sarsılmasına hem de Paşa’nın Sultan nezdindeki konumunun tehlikeye düşmesine sebebiyet verebilir. Böylece, sadrazam, hükümdarın yanında kendisini tek ve vazgeçilmez bir figür olarak konumlandırırken, Sultan’ın teveccühünü kaybetme endişesini bertaraf etmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte, Paşa’nın Sultan’a hitaben, “Madem ki beni kendinden uzaklaştırıp Mısır’ın viran beldelerini bana emanet ettin, o hâlde sen de bir güneş misali tek başına kalmaya mahkûmsun” şeklinde bir serzenişte bulunmuş olması muhtemeldir.

Murabbain ikinci bendi, bir önceki bent ile benzer niteliktedir. Her iki bentte de İbrahim Paşa, Sultan Süleyman’ın yanındaki yegâne kişi olma isteğini ima ederek hükümdarın yalnız olmasını bir zorunluluk olarak göstermektedir. Sultan Süleyman’ın yalnızca Osmanlı tahtında oturan bir hükümdar değil, aynı zamanda yedi iklimin sultanı olduğunun altını çizen İbrahim Paşa, böyle bir hükümdarın sıradan dostluklar kurmaktan sakınması gerektiğini vurgulamaktadır. Nitekim “Hem-dem olma kimseye sultânım eyle ihtirâz” ifadesiyle, Sultan’a dost seçiminde ihtiyatlı davranmasını tavsiye eden Paşa, böylelikle dostluk makamının ancak kendisine yaraşır olduğunu zımnen ilan etmektedir. Paşa’nın bu beyanında, onun yalnızca Sultan’ın en güvendiği kişi olma arzusunu değil, aynı zamanda, bir önceki bentte olduğu gibi kendi mevkisini pekiştirme gayretini görmek mümkündür.

Murabbain üçüncü bendi, Pargalı İbrahim Paşa’nın, Sultan Süleyman’a duyduğu gönül bağlılığını en samimî ifadelerle dile getirdiği bir bölüm olarak öne çıkmaktadır. Paşa, *Husrev ü Şîrîn* hikâyesine telmihte bulunarak Sultan Süleyman’ı “şîrîn-suhan” yani tatlı dilli bir sevgiliye, kendisini ise aşk ve bağlılık yolunda her türlü fedakârlığı göze alan Ferhâd’a benzetmiştir. Bu teşbihler, İbrahim Paşa’nın padişaha duyduğu derin hayranlığı ve mutlak sadakatini teyit etmekle kalmayıp bilhassa ilk bentte, padişahın kendisinin nezdinde bir “cânân” mesabesinde olduğunu vurgulayan ifadelerdir. Yine aynı hikâyeye telmihte bulunan Paşa’nın, Sultan Süleyman’a hitaben “Ey Husrev, sen dünyayı aydınlatan bir güneşsin” demesi hükümdarı yalnızca bir “cânân” olarak değil, dünyayı aydınlatacak kudretteki bir hâkimiyetin timsali olarak telakki ettiğini göstermektedir.

Dördüncü bent, İbrahim Paşa’nın duyduğu derin özlemi ve zamanın getirdiği umutsuzluğu ifade eden mısralarla dikkat çekmektedir. Paşa, “Bir daha seni dünya gözüyle görmek nasip olur mu?” diyerek Sultan’a duyduğu vuslat arzusunun büyüklüğünü ve bu arzusunu gerçekleştirememekten duyduğu endişeyi dile getirmiştir. İbrahim Paşa, Sultan Süleyman ile son görüşmelerinden bu yana o kadar çok badireler atlatmış ve hükümdardan ayrı kaldığı zaman öylesine uzamıştır ki bu durum Paşa’da tedirginlik hasıl etmiştir. Bu bendin dikkat çeken ifadelerinden biri olan, “Korkaram unıdasın devletlü sultânım beni” mısraı, Paşa’nın ayrılık süresince yaşadığı en büyük korkuyu açıkça ortaya koymuştur. İbrahim Paşa, saray çevresinde hiçbir zaman tam anlamıyla bir hüsn-i kabul görmemiştir. Bilakis, teamüllere aykırı bir biçimde sadrazamlık makamına getirilmesi ve Sultan Süleyman’ın kendisine gösterdiği olağanüstü teveccüh, gerek aşîkâr gerekse gizli pek çok düşmanının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu sebeple, İbrahim Paşa’nın unutulmaktan korktuğunu dile getirmesi içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında haksız bir endişe gibi görünmemektedir.

Beşinci bentte, İbrahim Paşa’nın, Sultan Süleyman’a hitaben kaleme aldığı “Ahd unıdılmaya Hakdan hâcetüm budur hemîn” mısraında geçen “ahd” kavramı, dikkatle değerlendirilmesi gereken bir husustur. Zira mektubun otobiyografik bir şiir mahiyetinde olması, burada yalnızca mecazî bir bağlılıktan değil, gerçek bir “söz” yahut mutabakatın varlığından bahsedildiğini düşündürmektedir. Bu bağlamda, Sultan’ın İbrahim Paşa Mısır’da iken Edirne’ye çekilmesinin ardında aralarındaki bu “ahd”in etkili olması -düşük de olsa- ihtimal dahilindedir. Bir sonraki mısra, bu “ahd”e gönderme niteliğinde olan “Kimseye kılma nazar devletlü başuñ’cün sakın” ifadesinde İbrahim Paşa’nın hükümdarın başkasına göstereceği ilginin aralarındaki münasebete zarar verebileceği endişesini dile getirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda söz konusu mısra, Paşa’nın Sultan ile arasındaki özel bağa verdiği önemi ve bu bağın korunmasına yönelik hassasiyetini açıkça ortaya koymaktadır. Bu ifadeler, aynı zamanda İbrahim Paşa’nın padişahın teveccühünü kaybetme korkusunun açık bir

itirafı gibidir. Sultan Süleyman'ın tıpkı kendisi gibi pek çok sadık kulunun olduğunu ifade eden İbrahim Paşa, bu sadakat halkasında yerini kaybetmekten derin bir üzüntü duyacağını ima etmiştir.

Altıncı ve yedinci bentlerde ise, Paşa, artık Sultan Süleyman'a kavuşma zamanının geldiğini hissederek vuslat vaktinin yaklaştığını müjdelemiştir. Dönüş yolculuğunda Şam'dan geçeceğini ve kara yoluyla İstanbul'a varacağını bildiren şekilde "Şâmdan geçmek diler subh-ı visâlin görmege" mısraını tevriyeli olarak söylemiştir. Son bentte ise, İbrahim Paşa, Sultan Süleyman'dan ayrı kalmanın ıstırabını bir yangına benzeterek ayrılığın ateşiyle yanıp kavrulduğunu ifade etmiştir. Hz. İbrahim'in ateşe atılma kıssasına telmihte bulunarak "İbrahimlerin" ateşte yanmasının mukadder olduğunu dile getiren Paşa, bu ifadeyle hem kendi yaşadığı zorluğu dramatize etmiş hem de sadakatının sınıandığını ima etmiştir.

Kânûnî Sultan Süleyman'ın İbrahim Paşa'ya Cevabı

Osmanlı tahtında 46 yıl hüküm süren Kânûnî Sultan Süleyman, yalnızca devlet idaresindeki kudretiyle değil, edebiyat sahasındaki maharetiyle de öne çıkarak Osmanlı edebiyatında en fazla şiir kaleme alan şairlerin başında gelmektedir. Bilindiği üzere, Sultan Süleyman "Muhibbî" ¹⁷ mahlasını kullanmışsa da İbrahim Paşa'ya hitaben yazdığı manzum mektubunda, bu teamülün dışına çıkarak şiirine bizzat kendi adıyla imza atmıştır. Peki bunu yapmasının sebebi nedir? Bunun cevabı sanıyoruz ki mahlasın kullanım amacı ve nedenleri ile anlaşılabilir. Arapça "kurtulma, kurtarma, kurtuluş" manasına gelen "halâs" kelimesinden türetilen "mahlas" kelimesi "emniyetli ve güvenli yer" manasına gelmektedir (Lane, 1865, 785, 787). Bu bağlamda mahlas, şairin dünyevî varlığından sıyrılarak sığındığı bir tür manevî sığınak olup âdeta kurgusal bir benlik işlevi görmektedir (Sürelli, 2014, 868). Dolayısıyla, Muhibbî mahlası, şairi geleneksel-ben olarak Osmanlı edebiyatının sınırları içerisinde tutan bir kimlik iken Sultan Süleyman'ın bu manzum mektubunda kendi adını tahallus etmesi bireysel benliğini ön plana çıkarma gayretinin neticesi olarak yorumlanmalıdır. Bu tercih, aynı zamanda söz konusu şiirin kurgusal bir eser olmaktan öte otobiyografik bir hüviyet taşıdığına da işaret etmektedir. ¹⁸ Zira, İbrahim Paşa'nın payitahta dönmesini talep eden kişi, şair Muhibbî değil, bizzat Sultan Süleyman'dır. Bununla beraber, şiirlerinde daima "Muhibbî" mahlasını kullanmayı bir gelenek hâline getiren Sultan Süleyman'ın, istisnâî bir şekilde kendi adını tercih etmesi, hükümdarın İbrahim Paşa ile olan münasebetinde, geleneksel hiyerarşi sınırlarını aşma gayretinin yansıması olarak da değerlendirilebilir. Zira, İbrahim Paşa da Sultan'a gönderdiği şiirinde herhangi bir mahlas kullanmaksızın doğrudan kendi adını tercih etmişti. Bu nedenle, Sultan Süleyman'ın aynı üslubu benimseyerek Paşa'ya kendi adıyla hitap etmesi, aralarındaki münasebeti geleneksel hükümdar-sadrazam hiyerarşisinin ötesinde bir zemine taşıdığını göstermektedir. Öte yandan bu tercih, yalnızca İbrahim Paşa'ya yönelik hususi bir jest olmanın yanı sıra Osmanlı halkına da güçlü bir mesaj içermektedir. Bu yaklaşımla Süleyman, İbrahim Paşa ile bir hükümdar-sadrazam münasebetinin çok ötesinde bir dostluk ve sadakat bağının varlığını ilan etmektedir.

Sultan Süleyman, murabbâın ilk bendinde İbrahim Paşa'ya yönelik hitabını bir hükümdarın devlet idaresindeki vakar ve ciddiyetini yansıtan bir üslupla kaleme almıştır. Sultan, Paşa'nın Mısır'da yürüttüğü iskân ve imar faaliyetlerini takdirle anarken bu vazifenin yalnızca Mısır'la sınırlı kalmaması gerektiğini ve Şam ve Kenan diyarlarının da aynı adalet anlayışıyla mamur edilmesini ifade etmiştir. Bu emir aslında Sultan Süleyman'ın adalet anlayışının coğrafi sınır tanımadığını, Osmanlı topraklarının her köşesinde aynı disiplinin uygulanmasını beklediğini göstermektedir. Sultan'ın her bendin sonunda tekrarladığı "Gel müşerref eyle şimden gerü Osmân illerin" ifadesi ise İbrahim Paşa'ya duyduğu derin hasretin bir tezahürü ve onun İstanbul'da bulunmasının hükümdar ve devlet nezdindeki kıymetinin bir nişanesidir. Sürekli tekrar edilen "gel" emri Sultan Süleyman'ın İbrahim Paşa'nın şahsî sadakat ve yakınlığını tekrar yanında hissetmek istediğinin işareti olarak okunabilir.

Murabbâın ikinci bendi, Sultan Süleyman'ın İbrahim Paşa'ya "Yûsuf-ı gül-çihre" şeklindeki hitabıyla başlamaktadır. Bu hitap sadece bir sevgiliye kullanabilecek türden hitap olup Paşa'nın şiirinde geçen "cânân" ifadesiyle paralellik göstermektedir. Sultan'ın bu hitabı hem İbrahim Paşa'nın muhtemel cemel ve zarafetini yüceltmekte hem de onun Mısır'daki vazifesine ince bir telmihte bulunmaktadır. Zira güzelliği ve hikmetiyle anılan Hz. Yusuf, Mısır'ın azizi olarak ülkenin hazine ve idarî işlerini sevk ve idare etmişti. Sultan Süleyman, bu teşbihle İbrahim Paşa'nın aynı şekilde yüksek bir mevkiye sahip olduğunu nazar-ı dikkatlere sunmuştur. Hükümdar sonraki mısralarda İbrahim Paşa'yı artık "sevdâ-yı ş/Şâmdan" vazgeçmeye ve Batıya yönelerek kavuşma sabahına (=subh-ı visâle) talip olmaya, yani İstanbul'a dönmeye teşvik etmiştir.

Üçüncü bentte Sultan Süleyman, daha samimî bir üsluba geçiş yaparak İbrahim Paşa'ya dolaylı bir serzenişte bulunmuştur. "Sen rakîb ile safâlar sürüben bezm edesin// Fûrkatüñle gözlerüm yaşını rezm edesin" mısralarında Sultan, ilk bakışta

¹⁷ Vezin zaruretinden dolayı Muhib ve Muhib mahlaslarını da kullanmıştır. Bk. Kemal Yavuz ve Orhan Yavuz, *Muhibbî Dîvânı*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016, 16.

¹⁸ Geleneksel ben ve bireysel ben için bk. Edith Gülçin Ambros, "Geleneksel "Ben" ile Bireysel "Ben" Çelişkisi ve Gelibolulu Mustafa Âlî", *Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştay Bildirileri 28-29 Nisan 2011*, Hzl. İsmail Hakkı Aksoyak, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, 65-73.

İbrahim Paşa’nın yokluğunda gönlündeki ıstırapı ifade etmiş gibidir. Hâlbuki bu ifadeler dikkatlice incelendiğinde hükümdarın yalnızca kendi hissiyatını dile getirmekle kalmayıp aynı zamanda İbrahim Paşa’nın ruh dünyasına da bir ayna tuttuğu anlaşılmaktadır. Zira, İbrahim Paşa’nın Sultan’a yazdığı mektubunda, hükümdarın başkalarıyla dostluk kurduğuna dair bir vehme kapıldığı görülmektedir. İşte bu noktada Sultan Süleyman, İbrahim Paşa’nın kendisi hakkında “rakiplerle eğlenme” vehmini ustalıkla tersine çevirerek asıl yalnız kalan ve ayrılıktan muzdarip olanın kendisi olduğunu iddia etmiştir. Hatta bu vehmi daha ileriye götürerek İbrahim’i başkalarıyla dost olup kendisini yalnız bırakmakla suçlamıştır. Böylelikle Sultan, bir serzenişte bulunuyor gibi görünerek esasen Paşa’nın gönlünü almaya çalışmıştır.

Murabbain dördüncü bendinde Sultan Süleyman, evvelki bentte olduğu gibi, İbrahim Paşa’nın zihninde yeşeren kaygılara ne denli vakıf olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Sultan’dan sadır olan “*Yâr olup agyâr ile bizi ferâmûş eylediün*” ifadesi ilk bakışta Paşa’ya yönelik bir sitem olarak görünmekle birlikte, dikkatlice incelendiğinde İbrahim Paşa’nın Sultan’dan uzak kaldığı müddet zarfında içine düştüğü tereddüt ve vehmin de bir yansımasıdır. Zira, görüşmelerinin mümkün ve müyesser olmadığı o kadar uzun zamandan sonra İbrahim Paşa’nın Sultan Süleyman’ın kendisinden uzaklaşıp başka dostlar edindiği kanaatine varmış olması muhtemeldir. Hükümdar, Paşa’nın bu mesnetsiz vehimlerini sezerek aralarındaki sadakat hissiyatının zedelenmesini önlemek ve Paşa’nın zihin dünyasında oluşan bu bulanıklığı gidermek adına son derece ince bir üslup kullanmıştır. İbrahim Paşa’nın yokluğunda kendi üzüntüsünü ve tedirginliğini öne süren Sultan Süleyman, sadrazamını ruhsal olarak rahatlatmış, ona dolaylı yoldan sadakat ve güven telkin etmiştir. Sultan Süleyman’ın bu ifade ve çabaları, Paşa’nın ruh dünyasını kavramakta ne denli engin bir sezgiye sahip olduğunu göstermektedir.

Murabbain beşinci bendinde Sultan Süleyman, artık uzaktan selamlaşma ve mektuplaşmaların kifayetsiz kaldığını ifade etmiştir. Sultan Süleyman, “Gel cemâlün nûrını göster budur maksûd-ı ‘âm” ifadesiyle, İbrahim Paşa’nın kendisi için kullandığı “gün gibi (=güneş gibi)” benzetmesine atıfta bulunarak onun simasının bir nur gibi aydınlık olduğunu ifade etmiştir. Paşa’nın dönüşünün hem devlet ricali hem de halk tarafından büyük bir hasretle beklendiğini dile getiren Sultan Süleyman, İbrahim Paşa’nın devlet ricali ve halk nezdinde de mühim bir mevkiye sahip olduğunu teyit etmiştir. Ancak bu ifadeler, her ne kadar hükümdarın Paşa’ya duyduğu özlemi yansıtsa da aynı zamanda Sultan’ın İstanbul’daki siyasî ve idarî kargaşaya bir son verme arzusunun tezahürü olarak da okunabilir. Zira Paşa’nın uzun süreli yokluğunda İstanbul’da divan toplantılarının düzenli yürütülememesi ve devlet işlerinde meydana gelen aksaklıklar huzursuzluğa yol açmış; halk nezdinde hoşnutsuzluk artarken, askerî sınıf içerisinde de tedirginlik baş göstermiştir. Özellikle yeniçeri maaşlarının zamanında ödenmemesi gibi meseleler, ordu içinde büyük bir huzursuzluk yaratmış ve nihayetinde giderek büyüyen bir isyanın fitilini ateşlemiştir. Yukarıda da zikredildiği üzere İbrahim Paşa’nın âdeti kanına susayan yeniçeriler Paşa’nın sarayına hücum ederek sarayı tarumar etmişlerdir. Ancak tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen, Sultan Süleyman, sanki bu hadiseler hiç yaşanmamışçasına bir söylem inşa ederek herkesin gözüne İbrahim Paşa’yı özlediği bir atmosfer yaratmıştır. Böylece Sultan, bir yandan İbrahim Paşa’nın kaygılarını bir kez daha bertaraf ederken, diğer yandan şiirin muhatabı olacak devlet ricaline ve halka -ne suretle olursa olsun- İbrahim’den vazgeçmeyeceğine dair kesin ve kararlı bir siyasî mesaj vermiştir. Öte yandan hükümdarın, İbrahim Paşa’nın İstanbul’a dönüşünü yalnızca bir şahsî özleminden ibaret görmediği, bilakis bunu devlet işlerinin selameti için de bir zaruret telakki ettiği söylenebilir. Sultan, şiirinde açıkça ifade etmese de sadrazamına devlet işlerinin kendisini beklemekte olduğuna dair bir imada bulunmaktadır.

Altıncı bentte ise Sultan Süleyman, İbrahim Paşa’nın mektubundaki ifadelere paralel bir üslupla Paşa’nın yokluğunun kendisinde yarattığı derin kederi ifade etmiştir. Sultan’ın, sadrazamına duyduğu iştiaak öylesine şiddetlidir ki bu hasret, onu neredeyse ölüm döşegine düşmüş bir hastaya çevirmiştir. Bu ifadeler, Sultan’ın dostuna duyduğu sevgiyi, özlemi ve ona olan ihtiyacını kelimelere dökmesi bakımından dikkat çekicidir. Bununla birlikte, hükümdarın mısralarındaki bu duygusal derinlik, devlet idaresinde sadrazama yüklenen mühim rolün de bir tezahürüdür.

Mektupların Edebiyat Dünyasındaki Yerine Dair

İbrahim Paşa’nın Sultan Süleyman’a hitaben kaleme aldığı manzum mektup ile Sultan’ın buna cevaben yazdığı şiir, şairler arasında derhâl yankı bulmuştur. Başta Hayâlî ve Zâtî olmak üzere, Gelibolulu Âlî (ö. 1600), Edirneli Nazmî (ö. 1559’dan sonra), Fârisî (ö. 1533’ten sonra?), Aşkî (ö. 1576-77), Kalkandelenli Muîdî (ö. ?) ve Hitâbî (ö. ?) gibi dönemin önemli şairleri “illerin” yahut “illerini” redifli murabba ve gazeller kaleme alarak bu mektup-şiir geleneğini sürdürmüşlerdir. Gelibolulu Âlî’nin “Âh u efgânımla geşt êtdükçe cânân illerin// Yûsuf için san gezer Ya’kûb Ken’ân illerin” matlalı âşıkâne gazeli (Aksoyak, 2018, 1010), Edirneli Nazmî’nin “Hak baña görmek müyesser kılsa cânân illerin// Şen görürdüm yine âbâdân görüp cân illerin” matlalı âşıkâne gazeli (Üst, 2018, 2688), Fârisî’nin Alaman Seferi’nden (1532-33) zaferle dönen padişaha hitaben yazdığı “Çün sa’âdetle gelüp alduñ Alaman illerin// Devlet ile yüridüñ açduñ bu tuman illerin” mısralarıyla başlayan 12 bentten oluşan uzun murabbai (Çelik, 2015, 359); Hitâbî’nin “Göreyin dër iseñ cân illerini// Elüñden koma cânân illerini” mısralarıyla başlayan 5 bentlik murabbai (Çelik, 2015, 66), Kalkandelenli Muîdî’nin “Ey sabâ seyyâhı yâd êtme Horâsân illerin// Kim koyup gitmez gönül abdâlî ‘Osmân illerin” matlalı 7 beyitlik gazeli (Tanrıbuuyurdu, 2018, 314), Aşkî’nin muhtemelen İran Seferi’nden dönen Sultan Süleyman’a hitaben yazdığı “Adl ile ma’mûr edüp şarkuñ o vîrân

illerin// Gün gibi şemşîr ile açdı Horâsân illerin" mısralarıyla başlayan 5 bentlik murabbai (Uzun, 2011, 259) İbrahim Paşa'nın şiirine yazılan tespit edebildiğimiz nazirelerdir. Bunlardan sadece Hitâbî'nin murabbai "Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" kalıbıyla yazılmış olup diğer şiirler İbrahim Paşa'nın şiiriyle aynı kalıpla yazılmıştır. Bunlardan sadece Hayâlî Bey ve Zâtî'nin nazireleri, meselenin özüne doğrudan temas etmeleri bakımından incelenecek olup diğer şiirler konuyla alakaları olmadıkları için değerlendirilmeyecektir.

Hayâlî Bey'in Naziresi

İbrahim Paşa'dan büyük iltifat gören Hayâlî Bey'in İbrahim Paşa'ya nazire olarak yazdığı bu şiir, şairin hamisi ile kurduğu ilişkinin ne denli derin bir dostluğa dayandığını gösteren bir örnektir.¹⁹ Şiirin tamamında dostluk ve hasret temaları işlenmiş olup şair, Paşa'nın geri dönüşünün büyük bir iştiaqla beklendiğini ifade etmiştir. Hayâlî'nin naziresi ifade ve kelime seçimi açısından hem Sultan Süleyman'ın hem de İbrahim Paşa'nın şiirleriyle dikkate değer benzerlikler taşımaktadır. Örneğin, Hayâlî Bey ilk bentte tıpkı Sultan Süleyman gibi "yûsuf-ı gül-çihre" ifadesini kullanarak İbrahim Paşa'yı hem fiziksel hem de manevî bir güzellikle yüceltmıştır. İkinci mısra da ise Mısır'ın yıkıma uğramış hâline dikkati çeken şair, İbrahim Paşa'nın imar faaliyetlerini övmüştür. Paşa'nın Mısır'dan deniz yoluyla değil, kara yoluyla dönmesini temenni ederek Karaman topraklarının onun varlığıyla müşerref olmasını arzulamıştır. Şiirin tekrar eden mısraı, beklemekten yorulmuş bir dostun sitemkâr duygularını yansıtarak Paşa'nın artık Osmanlı illerine yani İstanbul'a dönmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Şiirin ikinci bendinde ise Hayâlî, tabiat unsurlarını alegorik bir anlatım aracı olarak kullanmış; sümbüllerin saçlarını süpürge ederek Paşa'nın yollarını temizlediğini, nergislerin Paşa'nın yollarına hasretle baktığını ve servilerin yolları gözetleyerek onun gelişini beklediğini tasvir etmiştir. Bu betimlemelerle şair, yalnızca insanların değil, tabiatın dahi İbrahim Paşa'nın dönüşüne duyduğu heyecanı dile getirmiştir. Hayâlî Bey, üçüncü bentte de hüsn-i talil sanatından faydalanarak İbrahim Paşa'ya duyulan özlemi daha ileriye taşımıştır. Nergisler ve güller "göz ve kulak" olurken servi ve çınar ağaçları onun karşısına çıkıp hürmet göstermeye hazırlanır. Bu ifadeler, hem Paşa'nın yüceliğini hem de çevresindekilerin ona duyduğu hayranlığı simgelemektedir. Bahar yağmurunun, Paşa'nın ayaklarına su dökmeye hazır beklemesi ise onun hürmet edilen bir şahsiyet olduğunu vurgulamaktadır. Dördüncü bentte şair İbrahim Paşa'nın gerek karada ve gerekse denizde yolculuklar yapıp dünyayı baştan sona gezdiğini belirterek artık dönüş vaktinin geldiğini ifade etmiştir. Hayâlî, bu mısralarda âdeta Paşa'ya yalvarırcasına onu bir an evvel İstanbul'a dönmeye çağırarak, bu dönüşün yalnızca kendisinin değil, bütün Osmanlı halkının arzusu olduğunu dile getirmiştir. Beşinci bentte; bülbül, her zamanki gibi gülün cefalarından şikâyet ederek yakarışlarını yükseltirken, zambak gıncası elinde bir şikâyetnâme tutarak derdini dile getirmek istemektedir. Gelincikler ise kederlerinden kan ağlayıp elbiselerini yırtmaktadır. Hayâlî'nin ifadeleri her ne kadar İbrahim Paşa'nın yokluğunda İstanbul'un âdeta bir matem havasına büründüğü izlenimini uyandırır da şehirdeki huzursuzluğun esas kaynağı, Paşa'nın Mısır'da bulunması değil, Sultan Süleyman'ın Edirne'ye çekilerek İstanbul'u terk etmiş olmasıdır. Halkın ruh hâli ve şehrin kargaşası, Paşa'nın şahsına duyulan bir özlemden ziyade padişahın yokluğunun getirdiği siyasî ve idarî boşluktan kaynaklanmaktadır.

Şiirin son bendinde geçen ifadeler İbrahim Paşa'nın altıncı bendindeki ifadeler ile neredeyse tamamen aynıdır. "Mısır" ve "Şam" gibi yer isimleri, Paşa'nın uzak diyarlarda yürüttüğü görevleri ima ederken, onun Osmanlı payitahtına dönüşü "subh-ı visâl" (=sabah vakti) gibi aydınlık ve umut verici bir biçimde resmedilmiştir. Şair, ardından Sultan Süleyman ile İbrahim Paşa arasındaki dostane ve yüksek statüye dayalı ilişkinin altını çizerek Paşa'nın dönüşünün hem devletin hem de halkın istikrarı için taşıdığı önemi hissettirmiştir. Neticede Hayâlî, İbrahim Paşa'nın şiirine bir nazire kaleme alarak -her ne şart altında olursa olsun- hem kendi siyasî duruşunu açıkça ortaya koymuş hem de Paşa'ya duyduğu sadakati edebî bir dille ifade etmiştir.

Zâtî'nin Naziresi

Yukarıda bahsedildiği üzere, Sultan Süleyman'ın, İbrahim Paşa Mısır'dan dönmedikçe İstanbul'a gelmeyeceğini bildirmesi ve bu süre zarfında divanı toplamaktan kaçınması, devlet işlerinde ciddi bir aksamaya yol açmıştır. Bu karar, özellikle halkın çözüm bekleyen meselelerine muhatap bile bulamamasına sebep olarak geniş bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. İşte Zâtî'nin, Sultan Süleyman'a hitaben yazdığı ve onu Edirne'den İstanbul'a davet eden bu naziresi, şahsî bir serzenişten ziyade halkın beklenti ve sıkıntılarını dile getiren bir hitap hüviyetindedir.

Bununla birlikte, Zâtî'nin İbrahim Paşa'ya karşı duyduğu husumet, şiirin satır aralarında yer alan bir diğer önemli husustur. Hatırlanacak olursa Zâtî gibi üstat bir şair, İbrahim Paşa'nın düğününde sunduğu kaside sebebiyle Paşa'nın tenkitlerine maruz kalmıştır. Paşa'nın, Hayâlî'nin kasidesinden bir beyti örnek göstererek Zâtî'ye "Kasideyi öyle değil, böyle

¹⁹ Şairin *Dîvân*'ında yer alan ve "gözlerümden etmeyüp eksük firâkuñda nemi" mısraıyla başlayan şiiri de yine İbrahim Paşa'ya tahmis şeklinde bir naziredir. Bk. Çelik Vural, "Hayâlî Bey Dîvânı...", 119.

söyleyin” demesi Zâtî’de büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Özellikle Paşa’nın Hayâlî’ye ait olan “Ne tozlar kim koparmışdur semend-i tab’-ı mevrûnum// Gözine tûtiyâ eyler Sıfâhânda Kemâl anı” beytini alıntılararak Zâtî’ye âdeta meydan okuması şairi incitmiş olmalıdır. Zâtî, Paşa’ya muhalefet ederek ilgili beytin kendisine ait olduğunu ima etmiştir. Hayâlî’nin söylediği beytin yanlış olduğunu, doğrusunun “Ne tozlar kim koparmışdur semend-i tab’-ı Zâtînüñ//Gözine tûtiyâ eyler Sıfâhânda Kemâl anı” olması gerektiğini söyleyerek şiirin kendisine ait olduğunu ifade etmiştir.²⁰ Ancak İbrahim Paşa, Zâtî’nin bu iddiasına itibar etmeyerek meselenin yalnızca “tevârüd” (=iki şairin tesadüfen aynı şiiri kaleme alınması) meselesi olduğunu ileri sürmüş ve konuyu kapatmaya çalışmıştır. Ne var ki Zâtî, bu durumu Aşık Çelebi’nin ifadesiyle “intikam anı” olarak görüp bu kasidenin Kânûnî’nin cülusu dolayısıyla kendisinin yazdığını hatta şiirde geçen “İskender-i sâni” ibaresinin de cülusun ebcedli tarihi olduğunu söylemiştir (Kılıç, 672). Tahmin edileceği üzere, Zâtî’nin düğün sahibi İbrahim Paşa ile bu türden bir söz düellosuna girmesi olumsuz sonuçlar doğurmuş ve şair mansıp ümidiyle geldiği düğünden bütünüyle mahrum ayrılmıştır. Hayatı boyunca İbrahim Paşa ile yıldızı hiç barışmayan Zâtî, manzumesinin satır aralarında yer alan ince dokundurmalarıyla asıl mühim olanın İbrahim Paşa değil, bizzat Sultan Süleyman olduğunu hükümdara hatırlatma cesaretini göstermiştir.

Murabbain ilk mısraında şair “Bir kuluñ feth eylesün gönder Horasân illerin” diye iddialı bir ifade kullanarak Sultan Süleyman’ın, Horasan gibi uzak ve zorlu coğrafyalarda dahi fetih yapabilecek kuvvette bir ordu ve komuta gücüne sahip olduğunu dile getirmiştir. Zâtî, Sultan’ın yalnızca kendi yetiştirdiği asker ve devlet adamları aracılığıyla tüm dünyayı yönetebilecek bir iradeye sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, şairin İbrahim Paşa’nın Mısır’da asayişini temin etmek üzere Sultan tarafından görevlendirilmiş bir “kul” olduğunu da ima etmiş olması muhtemeldir. Murabbain ikinci mısraında, Kânûnî’nin yalnızca bir talepte bulunması hâlinde diğer hükümdarların topraklarını ona gönüllü olarak teslim edeceklerini vurgulayan şair, Sultan’ın kudret ve şöhretini teyit etmek ister gibidir. Şair, hükümdarın Edirne’deki ikametine yönelik bir imada bulunarak İstanbul’daki halkın ayrılık ateşiyle kavrulduğunu belirterek hükümdarı “Osman illeri” dediği İstanbul’a davet etmiştir.

Zâtî, şiirin ikinci bendinde Kânûnî’yi devletin kutbu (=merkezi) olarak tasvir ederek saltanat düzeninin yalnızca hükümdarın varlığıyla sağlanabileceğini belirtmiştir. Şaire göre Kânûnî’nin şöhreti, bir güneş gibi tüm dünyayı aydınlatmakta olup saltanatı cihanşümûl bir mahiyettedir. İşte tam bu esnada Zâtî, bu büyüklüğün ve şanlı saltanatın bekası için padişahın Edirne’den İstanbul’a dönmesi gerektiğine dikkati çekmiştir. Zira, İbrahim Paşa’nın siyasette ve devlet işlerinde gittikçe etkili olması devlet ricali ve halk nezdinde rahatsızlık yaratmış hatta Sultan’ın otoritesinin gölgelenmesi endişesini doğurmuştur. Bu sebeple Zâtî, hükümdarı bir an evvel İstanbul’a dönerek tahtın başında bizzat hüküm sürmeye davet etmiş ve bu çağırışı, devlet nizamının korunması adına zarurî bir ikaz olarak sunmuştur.

Şiirin üçüncü bendinde Zâtî’nin Sultan Süleyman’a yönelik gizli bir eleştiri geliştirdiği görülmektedir. Zâtî, kendisini ilahi takdir ile “şâh-ı cihân” makamına yükselten Allah’ın rızasını kazanmak için padişahın İstanbul’a dönmesinin gerekliliğini bu kez daha güçlü bir şekilde vurgulamıştır. Bu noktada Zâtî’nin hükümdarın dinî hassasiyetlerini merkeze alarak ikna edici bir çaba içine girdiği dikkati çekmektedir. Şair, “Eğer tebaana karşı bir ilgi ve merhamet göstermiyorsan, hiç değilse ümmetine merhamet nazarıyla bakan Hz. Peygamber’in hürmetine bu vazifeyi yerine getir” çağrısında bulunmuştur. Sultan’ın, devletin merkezini terk ederek Edirne’de kalmasını, halkın sıkıntılarını görmezden gelen keyfi bir tutum olarak nitelendiren şair, âdeta “Sultan Süleyman yalnızca İbrahim Paşa’nın değil, İstanbul’da ve başka diyarlarda kendisine muhtaç olan tebaasının da hükümdarıdır” mesajını vermiştir. Zâtî, hükümdarın adaleti ve merhametinin ancak halkına yakın olmasıyla mümkün olacağını vurgulayarak Kânûnî’yi sorumluluğa davet etmiştir.

Sonraki bentlerde, Osmanlı tahtının Kânûnî’ye babadan oğula intikal eden bir miras olduğunu dile getiren şair, halkın ve tahtın, Sultan’a duyduğu özlem ve sadakati tasvir etmiştir. Sultan’ın İstanbul’a dönüşü için insanların Allah’a yakardığını belirten Zâtî, halkın padişaha olan sevgisini Kâbe’ye yönelen bir teveccühle kıyaslamıştır. Zâtî, padişahın yokluğunun İstanbul’da derin bir keder yarattığını ve halkın onu büyük bir özlemle beklediğini dramatik denilebilecek bir üslupla tasvir etmiştir.

Zâtî’nin manzumesinde İstanbul’a kutsal bir değer atfettiği görülmektedir. İstanbul, şaire göre yalnızca bir şehir değil, devletin kalbi ve sultanın otoritesinin tezahür ettiği kutsal bir mekândır. İstanbul, hükümdarı, hükümdarın otoritesini ve devleti simgelediği için Sultan’ın buradan ayrılması görevlerinden de ayrılması manasını taşımaktadır. Bu yüzden şaire göre, padişahın dönüşü yalnızca halkı sevindirmekle kalmayacak, aynı zamanda Osmanlı’nın siyasî düzenini yeniden tesis edecektir. Bu bağlamda, Kânûnî’nin yokluğu, şair tarafından bir “düzensizlik”, varlığı ise bir “dirlik ve düzen” unsuru olarak sunulmuştur.

²⁰ Zâtî’nin gazelleri dışındaki şiirlerini ele alan çalışmada böyle bir kasideye rastlanmamıştır. Bk. Orhan Kurtoglu, *Zâtî Dîvânı (Gazeller Dışındaki Şiirler)* Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Şiirde Zâtî'nin sadaret makamına en ufak bir atıfta bulunulmaması da dikkate şayandır. Şair, bunun yerine, bilinçli bir şekilde hükümdarı ve onun yegâne saltanatını ön plana çıkarmaya gayret etmiştir. İnce bir dil kullanan Zâtî, belki de Kânûnî Sultan Süleyman'a devlet içindeki konumunu hatırlatarak İbrahim Paşa'nın artan nüfuzunu bu şekilde sarsmak istemiştir.

Sonuç

İbrahim Paşa'nın beklenmedik biçimde sadrazam olması devlet düzeninde bazı olumsuz gelişmelere yol açmıştır. Özellikle bu makama geçmeyi bekleyen ve kendisini Kânûnî Sultan Süleyman'a daha yakın hisseden Hain Ahmed Paşa, yaşadığı hüsrarla İstanbul'da daha fazla barınamayarak Mısır Beylerbeyliği'ne talip olmuştur. Çok geçmeden Osmanlı Devleti'ne isyan eden Ahmed Paşa'nın Mısır'da başlattığı ayaklanma güçlükle bertaraf edilmiştir. Ne var ki, Mısır halkından alınan vergilerin iç karışıklıklara neden olması, yerel halkın kendi yasalarıyla yönetilmek istemeleri ve Çerkeslerin Memlûk devletini canlandırma girişimleri Osmanlı Devleti'nin bölgeye daha güçlü şekilde vaziyet etmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu çerçevede, İbrahim Paşa'nın sadarettaki ilk ve önemli görevlerinden biri olan Mısır seferi söz konusu olmuştur. İbrahim Paşa, Mısır'da geçirdiği bir yılı aşkın süre boyunca askerî ve idarî faaliyetleri ile hem sadarettaki yerini pekiştirmiş hem de Sultan nezdindeki konumunu korumaya çalışmıştır. Osmanlı siyasetinde bir sadrazamın konumunun yalnızca idarî başarıya dayanmadığı, aynı zamanda padişahın teveccühünü korumaya bağlı olduğu aşikârdır. İşte bu nedenden olsa gerek İbrahim Paşa, Mısır'da bulunduğu zaman zarfında Sultan Süleyman'la arasındaki yakınlığı korumak adına murabba nazım şekliyle bir manzum mektup kaleme almıştır. İbrahim Paşa'nın şiirinde Sultan'a duyduğu sadakati vurgulaması -Osmanlı şiirinde bir teamül olmakla beraber- onun saray çevresindeki rekabetin farkında olduğunu ve padişahın desteğini kaybetmekten imtina ettiğini göstermektedir.

İbrahim Paşa'nın Mısır'a gitmesinin ardından Sultan Süleyman'ın Edirne'ye çekilmesi çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Hatta bu durum İbrahim Paşa'nın padişah üzerinde güçlü bir nüfuza sahip olduğu yönünde birtakım söylentilere sebebiyet vermiştir. Hakikaten de İbrahim Paşa'nın uzun süre İstanbul'dan uzak kalması devlet işleyişinde aksamalara neden olmuş; divan toplantılarının yapılmaması ve özellikle yeniçeri maaşlarının gecikmesi, orduda huzursuzluk yaratmış ve nihayetinde yeniçerilerin İbrahim Paşa'nın sarayını yağmalamasıyla sonuçlanan bir isyana sebep olmuştur. Ancak bu olumsuz gelişmelere rağmen, Sultan Süleyman'ın manzum mektubunda İbrahim Paşa'ya yönelik sarsılmaz desteğini ifade etmesi, Paşa'nın kendisi ve devlet yönetimi için ne denli vazgeçilmez bir şahsiyet olduğunu göstermiştir. Zira, padişah şiirinde bir taraftan İbrahim Paşa'ya duyduğu özlemi dile getirirken bir taraftan da onun dönüşünün devlet işlerinin selameti için bir zaruret olduğunu ima etmiştir. Ayrıca, padişahın bütün şiirlerinde kullanmış olduğu "Muhibbî" mahlasından vazgeçip -şiirinde İbrâhîm'i mahlas olarak kullanan Paşa'ya bir jest olarak- bizzat kendi adı olan "Süleymân" ile cevap vermesi -muhtemelen saray çevresine- İbrahim Paşa'nın hâlâ kendisinin en güvenilir adamı olduğuna dair bir mesajdır.

Bu noktada, öteden beri Paşa ile yıldızı barışmayan Zâtî'nin naziresinde İbrahim Paşa'nın adını anmaksızın doğrudan Sultan Süleyman'a methiyeler dizmesi ve onu Osmanlı tahtının mutlak hâkimi olarak yüceltmesi, devlet yönetiminde İbrahim Paşa'nın artan nüfuzuna karşı gizli bir tepki niteliğinde olup padişahı bu konuda harekete geçirmeye yönelik bir çaba olarak okunmalıdır. Zâtî ile arası olmayan ve İbrahim Paşa taraftarı olarak bilinen Hayâlî Bey ise nazîresinde İbrahim Paşa'nın sadaret makamındaki liyakatini ve onun devletin istikrarı açısından taşıdığı önemi vurgulamıştır. Böylelikle Hayâlî Bey, hem Paşa'ya olan bağlılığını edebî bir dille ilan etmiş hem de tıpkı Zâtî'nin yaptığı gibi kendi siyasî safını belli etmiştir. Sonuç olarak gerek İbrahim Paşa ile Kânûnî Sultan Süleyman arasındaki manzum mektuplaşmalar ve gerek bu şiire Hayâlî Bey ile Zâtî'nin yazdığı nazireler, Osmanlı siyasetinin edebî metinlere dolaylı olarak nasıl yansındığını göstermektedir.

Metinler

İbrahim Paşa’nın Mektubu²¹

Min Maḳālât-ı Ḥazret-i İbrâhîm Paşa Yessera’İlâhu Mâ Yeşâ’

I

1. Âh u vâh eyle ki yâd êtdükçe cânân illerin
Seyle²² vêrdi eşk-i çeşmüm Şâm [u] Ken’ân illerin
Çün baña ısmarladuñ Mışruñ o vîrân illerin
Yalıñuz gün gibi seyrân eyle ‘Oşmân illerin

II

1. Pâdişâh-ı heft-kışversin cihânda ser-firâz
Pâdişâh-ı ‘âlem olana gerekdür imtiyâz
Hem-dem olma kimseye sultânüm eyle ihtirâz
Yalıñuz gün gibi seyrân eyle ‘Oşmân illerin

III

1. Âsitân-ı devletüñden n’ola dūr oldumsa ben
Cân ile Ferhâduñam yoluñda ey Şîrîn-süñen
Husrevâ çün mihr-i ‘âlem-tâbsın dünyâda sen
Yalıñuz gün gibi seyrân eyle ‘Oşmân illerin

IV

1. Bir dahı görmek naşîb ola mı ‘âlemde seni
Êşigüñe bâri bir kez yüzümi sürsem kıanı
Korqaram unıdasın devletlü sultânüm beni
Yalıñuz gün gibi seyrân eyle ‘Oşmân illerin

V

1. Hâk-i pâ-y-ı şâh var nice bu ‘abd-i kem-terîn
‘Ahd unıdılmaya Hâḳdan ḥâcetüm budur hemîn
Kimseye kılma naḳar devletlü başuñ’çün şaḳın
Yalıñuz gün gibi seyrân eyle ‘Oşmân illerin

²¹ Çelik, “Topkapı Saray Kütüphanesi...” 69.

²² Orijinal metinde “yele” şeklinde geçmektedir. Anlam gereği “seyle” olarak değiştirilmiştir.

VI

1. Çünkü ey dil 'azm kıldıñ Mısr hâlin görmege
Vaqtidür Sulţân Süleymānuñ cemālin görmege
Şāmdan geçmek diler şubh-ı vişālin görmege
Yalıñuz gün gibi seyrān eyle 'Oşmān illerin

VII

1. Vāh ki müşkil derd olurmuş pâdişāhuñ fūrķati
Yağdı yandurdı beni bu nār-ı hecrüñ miḥneti
N'ola İbrāhīmüñ oda yanmağ ise 'ādeti
Yalıñuz gün gibi seyrān eyle 'Oşmān illerin

Kânûnî Sultan Süleyman'ın Mektubu²³

Cevāb-kerden-i Ḥazret-i Sulţân Süleymān Ḥān-ı Zamān

I

1. Çünkü ma'mūr eyledüñ Mışruñ o vîrān illerin
'Adl edüp kurtar sitemden Şām [u] Ken'ān illerin
Ref' edüben zulm[i] ābād et Karaman illerin
Gel müşerref eyle şimden gerü 'Oşmān illerin

II

1. Mışrdan ey Yūsuf-ı gül-çihre çıkup²⁴ rākib²⁵ ol
Nice bir ola cefā ba'dehu ğarba rāğıb ol
Terk edüp sevdā-yı şāmı şubh-ı vaşla tālīb ol
Gel müşerref eyle şimden gerü 'Oşmān illerin

²³ Çelik, ""Topkapı Saray Kütüphanesi..." 70.

²⁴ Metinde "çıkuban" yazmaktadır, vezin gereği düzeltilmiştir.

²⁵ Metinde "rāhib" ol yazmakta olup anlam gereği değiştirilmiştir.

III

1. Sen rakîb ile şafâlar sürüben bezm edesin
Fürkatüñle gözlerüm yaşını rezm edesin²⁶
Vahtidür kim mesken-i me’lûfuña ‘azm edesin
Gel müşerref eyle şimden gerü ‘Oşmân illerin

IV

1. Müdde’ilerle şarâb-ı ğurbeti nûş eyledüñ
Câm-ı fürkatle beni ser-mest [ü] medhûş eyledüñ
Yâr olup ağyâr ile bizi ferâmûş eyledüñ
Gel müşerref eyle şimden gerü ‘Oşmân illerin

V

1. Nice bir ola ırağdan çün du’â ile selâm
Gel cemâlüñ nûrını göster budur maşşûd-ı ‘âm
Muntazırdur hâk-i pâyuña senüñ hâş ile ‘âm
Gel müşerref eyle şimden gerü ‘Oşmân illerin

VI

1. Key katı müşkil belâ-y-imîş ‘azâb-ı fürkatüñ
Nâr-ı hecr ile **Süleymânı** yakupdur hasretüñ
Hây eriş hâk etmedin beni hevâ-yı vuşlatuñ
Gel müşerref eyle şimden gerü ‘Oşmân illerin

Hayâlî Bey’in Naziresi²⁷

I

1. Geşt edüp ey Yûsuf-ı gül-çihre Ken’ân illerin
Çünkü ma’mûr eyledüñ Mışruñ bu vîrân illerin
Gel müşerref kıl kudûmuñla Karaman illerin
İntizâr ile koma lutf eyle ‘Oşmân illerin

²⁶ Mısra aksamaktadır.

²⁷ Çelik Vural, “Hayâlî Bey Dîvânı...,” 127.

II

1. Sünbül-i ter rāhuña cārüb édüp zülf-i siyāh
Göz diküpdür yollara her nergis-i zerrîn-külāh
Servler baş kaldurup gülşende gözler şāh-rāh
İntizār ile koma luṭf eyle ‘Oşmān illerin

III

1. Nergis ü gül göz kulağ olmuş-durur leyl ü nehār
Karşu çıkmış saña istikbāl için serv ü çenār
Muntazır ayağıña şu dökmege ebr-i bahār
İntizār ile koma luṭf eyle ‘Oşmān illerin

IV

1. Berr ü bahri seyr édüp geşt eyledüñ çün ‘ālemi
Vaḳtidür kıl ārzü dīdār-ı şāh-ı ‘ālemi
Gel kerem kıl ey şeh-i Rūmuñ vezīr-i a‘zamı
İntizār ile koma luṭf eyle ‘Oşmān illerin

V

1. Cevr-i gülden eyleyüp bülbül yine hengāmeler
Gonce-i zanbağ tutar elde şikāyet-nāmeler
Lāleler kan ağlayup çāk eylemişdür cāmeler
İntizār ile koma luṭf eyle ‘Oşmān illerin

VI

1. Ey **Ḥayālī** çünki geldi Mısr hālin görmege
Vaḳtidür Sultān Süleymānuñ cemālin görmege
Şāmdan geçmek gerek şubḥ-ı vişālin görmege
İntizār ile koma luṭf eyle ‘Oşmān illerin

Zâtî’nin Naziresi²⁸

I

1. Bir kuluñ feth eylesün gönder Horasân illerin
Saña vérür isteseñ mecmû’-ı sulţân illerin
Yakdı yıkdı leşker-i hasret dil ü cân illerin
Pâdişâhum gel müşerref eyle ‘Oşmân illerin

II

1. Kutb-ı çarh-ı saltanat sensin yèründe kıl karar
Üstüne dönsün kevâkib bî-ğad ü çend bî-şümâr
Gün gibi mülk-i cihân tutmağda bulduñ iştiḥâr
Pâdişâhum gel müşerref eyle ‘Oşmân illerin

III

1. Kıl mürüvvet çâr-yâr-ı bâ-şafânuñ ‘ışkına
Ümmetine şefkat eden Muştafânuñ ‘ışkına
Ol seni şâh-ı cihân iden Hudânuñ ‘ışkına
Pâdişâhum gel müşerref eyle ‘Oşmân illerin

IV

1. Döne döne yakdı İstanbul nâr-ı fûrkatüñ
Cân u dil şehrine âteş urdı cünd-i ḥasretüñ
Küllî eczâ küll olur ermezse âb-ı vuşlatuñ
Pâdişâhum gel müşerref eyle ‘Oşmân illerin

V

1. Tâ ezelden ced-be-ced mîrâşıñuzdur saltanat
Gelmemişdür sen kadar sulţân-ı mülk-i ma’delet
Şâdlıklar gel kim êtsün yine taḥt-ı memleket
Pâdişâhum gel müşerref eyle ‘Oşmân illerin

²⁸ Çelik, “Topkapı Saray Kütüphanesi...” 391.

VI

1. Halk u taht-ı bî-nazîrûñ şöyle hasretdür saña
Ka'beveş idüp teveccüh 'ışk ile senden yaña
Cân u dilden şevk ile bunı okurlar hep du'â
Pâdişâhum gel müşerref eyle 'Osmân illerin

VII

1. Hiçbir şehir-i mu'azzam yok senüñ bahtuñ gibi
Var mı bir taht-ı mu'allâ bî-bedel tahtuñ gibi
Halk-ı 'âlem çağrışup der **Zâtî**-yi sahtuñ gibi
Pâdişâhum gel müşerref eyle 'Osmân illerin

Kaynakça/References

- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin. (1990). *Muhyiddin Cemâlî’nin Tevârîh-i Âl-i Osman’ı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- AKGÜN, Ahmet. (1994). *Hoca-zâde Mehmed Efendi’nin İbtihâcû’t-Tevârîh’i*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ALTUN, Mustafa. (2017). *Sî-nâme-i Hümmâmî*. Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
- AMBROS, Edith Gülçin. (2014). “Geleneksel “Ben” ile Bireysel “Ben” Çelişkisi ve Gelibolulu Mustafa Âlî”, *Gelibolulu Mustafa Âlî Çalıştayı Bildirileri 28-29 Nisan 2011*, Hzl. İsmail Hakkı Aksoyak, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 65-73.
- BRAGADİN, Pietro. (1855). “Sommario Della Relazione Di Pietro Bragadin Bailo A Costantinopoli”, *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneti Al Senato*, Ed. Eugenio Alberi, Firenze: Societa Editrice Fiorentina.
- CLOT, Andre. (2012). *Suleiman the Magnificent*. Saqi Books.
- ÇAKIR, Ömer. (2005). *Türk Edebiyatında Mektup*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi.
- ÇELİK VURAL, Büşra. (2021). *Hayâlî Bey Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dil İçeri Çeviri)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Doktora Tezi.
- ÇELİK, Büşra. (2015). *Topkapı Saray Kütüphanesi Revan No: 1969’da Kayıtlı Mecmû’a-i Eş’âr (vr. 1-168) (İnceleme-Metin)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- DANIŞMEND, İsmail Hâmi. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi II. Cilt*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- DEMİR, Mahmut. (2014). “Makbûl İbrahim Paşa’nın Veziriazamlığı ve Mısır’daki Faaliyetleri”, *MJH: Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 4/1. 97-114.
- DEMİRTAŞ, Funda. (2009). *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü’l-Memâlik ve Derecâtü’l-Mesâlik*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi.
- DONUK, Suat. (2024). *Künhü’l-Ahbâr 4. Rükün, 5. Cilt*, Müellifi: Gelibolulu Âlî. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- EMECEN, Feridun. (2000). “Makbul İbrahim Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21: 333-335. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- EMRE, Side. (2015). “Anatomy of a Rebellion in Sixteenth-Century Egypt: A Case Study of Ahmed Pasha’s Governorship, Revolt, Sultanate, and Critique of the Ottoman Imperial Enterprise”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 46. 77-129.
- ERSOY, Ersen. (2007). “XVI. Yüzyıl Şâiri Firâkî ve Manzum Bir Mektubu”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 16. 121-134.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet. (2015). *Sultan Cem*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- GIYNAŞ, Kamil Ali. (2017). *Pervâne Bey Mecmuası*. Müellifi: Pervâne b. Abdullah. Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
- GÖKBİLGİN, Tayyip. (1964). “İbrahim Paşa, Pargalı, Frenk, Makbûl, Maktûl”. *İslam Ansiklopedisi*, 5: 908-915. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki. (1964). “Hurufîlik ve Mîr-i Âlem Celâl Bik’in Bir Mektubu”, *Türkiyat Mecmuası*, 14. 93-110.
- GÜRBÜZ, Mehmet. (2018). *Sultân-ı Hûbâna Münâsib Eş’âr*. Müellifi: Kâbilî. Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İNAN, Göker. (2019). *Târîh-i Âl-i Osmân*, Müellifi: Matrakçı Nasuh. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- KAPLAN, Yunus. (2019). “Nakkaş Sâ’î’nin Edirne’den İstanbul Şuarasına Gönderdiği Manzum Mektup”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 5-11. 53-76.
- KAYA, İ. Güven. (2007). “Eski Türk Edebiyatında Manzum Mektup Türü ve Pare Pare Ahmet Çelebi ile Lamiî Arasında Manzum Mektuplaşma”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, XXXII. 115-126.
- KILIÇ, Filiz. (2018). *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*. Müellifi: Âşık Çelebi. Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih. (2019). “XVI. Yüzyılda Yaşamış Üç Şairin Hezliyat Tarzında Manzum Mektuplaşmaları”, *Prof. Dr. Mehmet Arslan’a Armağanı içinde*. Ed. Hakan Yekbaş. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih. (2017). *Mecma’u’n-Nezâ’ir*. Müellifi: Edirneli Nazmî. Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KÖKTEKİN, Kâzım. (2013). *Yusûf Emiri Dehnâme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- KURTOĞLU, Orhan. (2017). *Zâtî Dîvânı (Gazeller Dışındaki Şiirler)*, Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KUT, Günay ve Nimet BAYRAKTAR. (1984). *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KUT, Günay. (1973-74). "Gazâlî'nin Mekke'den İstanbul'a Yolladığı Mektup ve Ona Yazılan Cevaplar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 21-22. 223-252.
- LAMARTİNE, A. De. (1991). *Cihan Hakimiyeti- Türkiye Tarihi*, Hzl. M. R. Uzmen, İstanbul: Tercüman Yayıncılık.
- LANE, Edward William. (1865). *An Arabic-English Lexicon*. London: Williams and Norgate.
- LOKMACI, Süleyman. (2015). "Solak-zâde Tarihi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi", Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi.
- ORGUN, Zarf. (1939). "İbrahim Paşa Sarayı", *Arkitekt*, 99-100. 55-59.
- ÖZCAN, Abdülkadir. (1989). "Hain Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2: 113. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÖZTÜRK, Necdet. (1991). *Hadîdî Tenvârih-i Âl-i Osmân (1299-1523)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991.
- ÖZTÜRK, Uğur. (2013). "Mecmû'a-ı Eş'âr (Muallim Cevdet K.479) (İnceleme-Tenkitletli Metin). (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- PEÇUYLU İBRAHİM. (1283). *Târîh-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire.
- SELÇUK, Bahir. (2015). "Kanunî'nin Şah Tahmasb'ın Gazeline Cevabı". *SOBİDER, Sosyal Bilimler Dergisi/ The Journal of Social Science*, II- 2. 203-210.
- SETTON, Kenneth M. (1984). *The Papacy and The Levant (1204-1571)*. Philadelphia: The American Philosophical Society.
- SEVERCAN, Şefaettin. (1996). *Tevârih-i Âl-i Osman- X. Defter*. Müellifi: Kemal Paşa-zâde. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SUNGURHAN, Aysun. (2017). *Tezkiretü's-Şu'arâ*. Müellifi: Kınalızâde Hasan Çelebi. Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
- SÜRELLİ, Bahadır. (2014). "Divan Şairlerinin Kurgulanmış Benlikleri Olarak Mahlaslar", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erişsal'a Armağan: Edebiyat ve Tasavvuf-Kütüphanecilik ve Arşivcilik*, II. Cilt içinde. Hzl. Hatice Aynur vd. İstanbul: Ülke Armağan Yayınları.
- ŞAHİN, Kaya. (2014). *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TANRIBUYURDU, Gülçin. (2018). *Kalkandelenli Mu'îdî Dîvânı*. Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
- TOPAL, Seyid Ali. (2018). *Celalzâde Salih Çelebi'nin Tarih-i Sultan Süleyman İsimli Eseri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi.
- TURAN, Ebru. (2007). *The Sultan's Favorite: İbrahim Pasha And The Making of the Ottoman Universal Sovereignty in the Reign of Sultan Süleyman (1516-1526)*. USA: Chicago Üniversitesi, Doktora Tezi.
- UZUN, Süreyya. (2011). *Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- ÜST, Sibel. (2018). *Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
- YAVUZ, Kemal ve Orhan YAVUZ. (2016). *Muhibbî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- YAZAR, Sadık. (2021). "Hasibî Mahlaslı Rüstem Paşa-zâde Hüseyin Efendi'nin Mısır'dan İstanbul'daki Yârâna Gönderdiği Manzum Mektubu". *Prof. Dr. M. Fatih Köksal'a Armağan* içinde. Ed.: Giyasi Babaarslan, vd. Ankara: DBY Yayınları.
- YÜCEL, Yaşar ve Ali SEVİM. (1991). *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükiümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ZEN, Pietro. (1855). "Sommaro Della Relazione Di Pietro Zen", *Le Relazioni Degli Ambasciatori Veneti Al Senato*, Societa Editrice Fiorentina